

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a chapter published in *Kan man leva på en ödegård? Huvudgårdar, landbotorp och odlingsystem under medeltid i Lägerbobygden, Östergötland*.

Citation for the original published chapter:

Widgren, M. (2016)

Ödegårdslämningar i några valda regioner: En bakgrund.

In: Hans Andersson, Mats Widgren (ed.), *Kan man leva på en ödegård? Huvudgårdar, landbotorp och odlingsystem under medeltid i Lägerbobygden, Östergötland* (pp. 25-45).

Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien

Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien handlingar. Antikvariska serien

N.B. When citing this work, cite the original published chapter.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-134020>

Kan man leva på en ödegård?

Huvudgårdar, landbotorp och odlingsystem under medeltid
i Lägerbobygden, Östergötland

Under redaktion av Hans Andersson & Mats Widgren

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE
OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Antikvariska serien 53

Andersson, Hans & Widgren, Mats (red.) 2016. *Kan man leva på en ödegård? Huvudgårdar, landbotorp och odlingsystem under medeltid i Lägerbobygden, Östergötland*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA), *Handlingar, Antikvariska serien* 53. Stockholm 2016. 208 s.

Abstract

(Is it possible to survive on a deserted farm? Manors, tenants and farming systems during the Middle Ages in the Lägerbo area, Östergötland.)

This study approaches the late medieval farm desertion from a landscape perspective. It focuses on the area of a former medieval estate in southern Östergötland, Sweden. Based on a retrogressive analysis of cadastral maps and historical records the medieval settlement is reconstructed. In this process three formerly unknown deserted farms were identified, with abandoned field systems and building remains. The volume provides the archaeological documentation of field systems and settlements at these sites. These data provide the background for investigating the shifting social and ecological circumstances that once made it possible for tenant families to survive on these farms. During the height of the manorial system the small farms were specialised units in a redistributive system. In the late 14th century the estate and all tenant farms were donated to the convents of Vadstena and Vreta. Rents were no longer paid in labour but in butter. In the 15th century several farms were abandoned and turned into meadows under the surviving farms. The new tenurial relations prevented the recolonization of the farms. The study is the result of an interdisciplinary project involving medieval archaeology, historical geography, palynology and medieval history.

Keywords

Ancient fields, manorial system, medieval desertion, pollen analysis, medieval archaeology, historical geography, medieval history, Sweden, Östergötland.

Omslagsbild framsida: Rekonstruktion och tolkning av Hemvidakulla och dess marker en vårmorgon 1349. Teckning: Charlotte Rinaldo under medverkan av Janken Myrdal och Ingmar Billberg. Rekonstruktionen gjordes ursprungligen för Janken Myrdals del av *Det svenska jordbrukets historia*, Jordbruket under feodalismen 1000–1700, Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stiftelsen Lagersberg, 1999.

Omslagsbild baksida: Mats Widgren, Hans Andersson och Käthe Bååth under de första rekognosceringarna i fält för de undersökningar som redovisas i denna bok. Foto: Gunilla Almered Olsson, oktober 1988.

Vinjetbilder från Skavarps äng 1993: Vibeke Dalgas

Illustrationer: Se respektive figurtext.

© 2016 Författarna och KVHAA, Stockholm

ISBN 978-91-7402-445-6

ISSN 0083-6761

Utgivare:

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA),
Box 5622, SE-114 86 Stockholm, www.vitterhetsakad.se

Distribution:

eddy.se ab, Box 1310, SE-621 24 Visby, <http://vitterhetsakad.bokorder.se>

Grafisk form och omslag:

Bitte Granlund/Happy Book

Tryck:

Göteborgstryckeriet, Mölndal 2016

Innehåll

FÖRORD	7
1. Inledning	11
<i>Hans Andersson och Mats Widgren</i>	
Kan man leva på en ödegård?	11
Forskningshistorik	12
Det medeltida odlingslandskapet. Ekologi och samhällsförändringar	14
Tidigare tvärvetenskapliga undersökningar av medeltida ödegårdar	19
Problemet med det okända medeltida kulturlandskapet	21
2. Ödegårdslämningar i några valda regioner. En bakgrund	25
<i>Mats Widgren</i>	
Ödegårdsforskningen och fältmaterialet	25
Jämtland	27
Bohuslän	32
Värmland	38
Norra Vedbo och Ydre härader (Småland och Östergötland)	41
Sammanfattning	44
3. Några metodiska frågor	47
<i>Hans Andersson</i>	
Grundläggande förutsättningar. Syfte och material	47
Tvärvetenskap eller mångvetenskap?	48
Skilda tidsskalor och nivåer	48
4. Lägerbobygden	51
<i>Mats Widgren</i>	
Landformer, berg och jord	51
En retrogressiv studie av det äldre kartmaterialet	52
Askeryds skate under 1700-talet	52

Medeltida ödegårdar	59
Förhistorisk bebyggelse och odling i Askeryds skate	72
Sammanfattning	74
5. Bebyggelse och odlingsmark i Skavarps äng	77
<i>Hans Andersson, Ingmar Billberg, Pär Connelid och Joachim Regnéll</i>	
Skavarps äng	77
Analys av markanvändningens förändringar inom Skavarps äng	92
Paleoekologiska undersökningar i våtmarkerna i Skavarps äng	108
Arkeologiska undersökningar av gården Hemvidakulla	114
Vegetationsutveckling och odlingsystem. En syntes	129
Fältarbeten i Skavarps äng: resultat	137
6. Lägerbovada under 1200–1300-talen. Social struktur och jordbruksproduktion	143
<i>Kerstin Vikner</i>	
Bakgrunden i järnålderns storgårdssystem	143
Lägerbovadas huvudgårdssystem, framväxt och funktion	144
Lägerbovada under 1200- och 1300-talen	155
Huvudgårdssystemet i förändring	162
7. Utvecklingen 1400–1650	169
<i>Kerstin Vikner och Mats Widgren</i>	
Donationen och dess rumsliga effekter	169
Ödegårdarnas utnyttjande	175
8. Ekologi och samhällsförändringar sedda genom en ödegård	185
<i>Hans Andersson och Mats Widgren</i>	
Våra slutsatser	185
Förändrat forskningsläge	186
Diskussion	189
APPENDIX	194
OM FÖRFATTARNA	197
KÄLLOR OCH LITTERATUR	198

October 3
23

2. Ödegårdslämningar i några valda regioner

En bakgrund

Mats Widgren

Ödegårdsforskningen och fältmaterialet

Vårt projekt avsåg ursprungligen att genom jämförande analyser av utvecklingen i skilda områden söka analysera den medeltida bebyggelseutvecklingen. Utgångspunkten var att undersökningarna skulle utföras som detaljerade studier av små enheter (gårdar, byar) inom regioner som representerade olika utvecklingslinjer. Den tvärvetenskapliga ansatsen ställde också ett stort krav på källmaterialet. En idealisk undersökningslokal bör erbjuda äldre kartmaterial, fossila odlingsspår och bebyggelse från medeltid, relikta vegetationstyper och möjlighet till pollenanalys. Dessutom måste det historiska materialet i den omgivande regionen vara så pass fullödigt att gårdens roll i en medeltida samhällsstruktur låter sig rekonstrueras.

Situationen i norra Bohuslän har fått bilda något av en förebild för andra undersökningsområden. Där finns dels två välbevarade medeltida ödegårdar med rika möjligheter till fältundersökningar, dels en redan genomförd historisk studie över ödegårdsproblematiken och dessutom stora möjligheter att med äldre kartmaterial teckna en helhetsbild i regionen. Norra Bohuslän bedömdes därför kunna utgöra ett av projektets undersökningsområden.

I juni 1988 påbörjades kartgenomgångar på Lantmätarverkets arkiv i Gävle i syfte att värdera fältmöjligheterna inom de olika undersökningsområdena. Utgångspunkten togs i det nordiska ödegårdsprojektets svenska undersökningar, där fältmaterialet dock spelade en relativt begränsad roll. Olle Skarin utnyttjade pollenanalys för en

generell beskrivning av bebyggelseutvecklingen i sitt undersökningsområde i södra Västergötland,¹ men direkta fältspår av medeltida bebyggelse och odling utnyttjades oss veterligen endast av Helge Salvesen. Sten Skansjö baserade delvis sina slutsatser på vissa arkeologiska utgrävningar av medeltida bebyggelse i sina undersökningar på Söderslätt.² I slutrapporten från det nordiska ödegårdsprojektet berörs fältspåren som källmaterial relativt ytligt och egentligen endast i samband med de danska bebyggelsearkeologiska undersökningarna på Falster.³

Inledningsvis ville vi få en första överblick över i vilka regioner vi hade anledning att förvänta oss fältspår från den medeltida ödeläggelsen. Syftet var att bestämma läget för de övergivna gårdarna och kontrollera i vilken utsträckning som de återkoloniserats eller på andra sätt blivit ianspråktagna på ett sådant sätt att de inte kunde fungera som fältlokaler. I de flesta fall är antalet permanenta ödeläggelser och försvunna namn mycket litet (Söderslätt, Jönåker, Närke). Chansen att finna fältlokaler i dessa områden visade sig också vara liten. En annan ytterlighet bildar Jämtland, där antalet fältlokaler är stort och väl registrerat i samband med fornminnesinventeringen.

I södra Västergötland och i Norra Vedbo fanns underlag för en mer noggrann studie på grundval av kasuistiken i de publicerade undersökningarna.⁴ Antalet permanenta ödeläggelser som då inte var uppodlade var dock lågt i Västgötaområdet. I Värmland gav visserligen Eva Österbergs undersökningsområden relativt få indikationer på fältlokaler, men Ulf Jansson hade i en C-uppsats visat hur

en geometrisk jordebok för Nordmarks härad (som inte ingår i Österbergs undersökningsområde) gav ett stort antal lägen för enheter som låg öde på 1600-talet.⁵

Det var väntat att ödegårdspublikationerna skulle innehålla få direkta uppgifter om fältspår, men mera förvånande att undersökningarna i så liten utsträckning utnyttjat sig av yngre källmaterial, särskilt lantmäteriakterna. Vårt eget fortsatta arbete har tydligt visat att ett sådant material dels kan belysa ödegårdsområdenas fortsatta utnyttjande, dels innehåller ytterligare uppgifter om medeltida ödegårdar som inte finns i det medeltida källmaterialet eller i jordeböcker från 1500-talet. Av de ödegårdspublikationer vi gick igenom var det egentligen endast i Gösta Frammes undersökningar från Bohuslän, utförda efter och utan direkt sammanhang med det nordiska ödegårdsprojektet, som vi fann att man utnyttjat senare material.⁶

Den ringa precisionen när det gäller lokalisering av ödegårdar – vilken oftast tycks ha skett endast med topografiska kartan som underlag – och bristen på anknytning till områdenas senare bebyggelsehistoriska utveckling, gör att det nordiska ödegårdsprojektets publikationer är en ganska vag ingång till ett studium av ödegårdsprocessens uttryck i dagens landskap. I våra kartgenomgångar har vi i alla undersökta områden kunnat konstatera vilken rikedom av uppgifter om äldre övergivna gårdsenheter som kartmaterialet (framför allt från 1700- och 1800-tal) innehåller.

Genomgången av ödegårdsprojektets publikationer och jämförelser med kartmaterialet gav slutligen vid handen att sannolikheten att påträffa fältspår naturligt nog var störst i de områden som för medeltiden redovisade den största ödeläggelseprocenten: Jämtland, Bohuslän, Norra Vedbo och Värmland.⁷

De följande avsnitten redovisar existerande kunskap och arbeten utförda inom projektet inom dessa fyra områden. Översikter och fältarbeten inom dessa områden genomfördes 1988–1990 delvis i samarbete med andra projekt och myndigheter.

Urvalet av undersökningsområden har inte gjorts utifrån några krav på representativitet. Däremot har vi sett

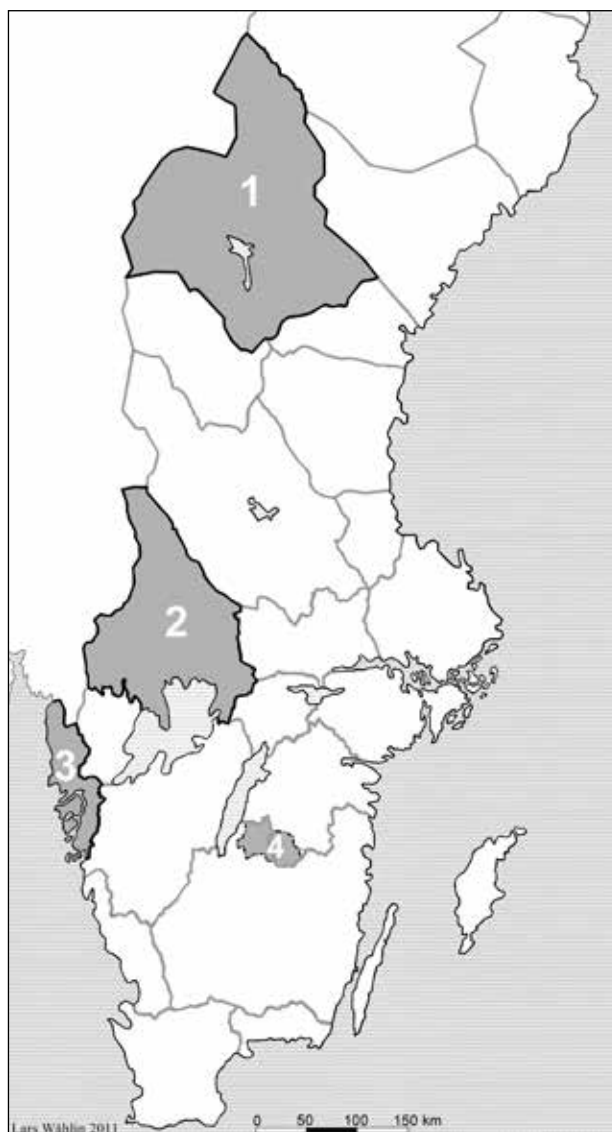

Fig. 2:1. Undersökningsområden som behandlas i detta kapitel: 1. Jämtland, 2. Värmland, 3. Bohuslän, 4. Vedbo-Ydre.

till att de olika områdena har skilda utgångspunkter och att vart och ett kan ge *olika* och kontrasterande aspekter på den senmedeltida bebyggelseutvecklingen. Vad gäller naturlandskapet representeras sprickdalslandskap under högsta kustlinjen och urbergsmorän över högsta kustlin-

jen. Av gårdssystem under 1600-tal finns ensäde och tresäde representerade. Jordnaturen skiftar mellan stark fräl-sedominans i Vedbo, huvudsakligen skattegårdar i Jämtland och ett blandat jordinnehav i Bohuslän.

Jämtland⁸

Inventeringsläget

Bakgrunden till fornminnesinventeringen och dess registreringar av ödesbölen i Jämtland har beskrivits av Selinge.⁹ Samtidigt publicerades en översikt över det historiska källmaterialet kring ödesbölena.¹⁰ Det förefaller som Jämtland, till skillnad från de andra här behandlade landskapen, i långt högre utsträckning behållit uppgifter om de övergivna medeltidsgårdarna i traditionen. Ödegårdarna har också, genom att man brukat deras marker i senare tid, ofta kommit att behålla sina namn även om de inte blivit bebyggda. De har utnyttjats till fåbodar, slätterängar och betesmark av bönderna i närliggande byar.

Efter att man i samband med fornminnesinventering påträffat de första bevarade ödesbölena 1967 påbörjades systematiska eftersökningar med hjälp av äldre uppteckningar över ödesbölen, uppgifter från befolkningen och terränggranskning. År 1972 hade man på detta sätt lokaliserat 178 ödesbölen.¹¹ I landskapets östra delar har fornminnesinventeringen efter detta fortsatt att registrera ödesbölen och 1989 uppgav Gauffin att antalet ödesbölen i Jämtland uppgick till över 200.¹²

I syfte att få en mer fullständig översikt över ödesbölena i Jämtland upprättade 1988–1989 Hans Antonson med medel från Landsprosten Erik Anderssons Minnesfond ett dataregister över samtliga uppgifter i fornminnesregistret om ödesbölen och fossil åkermark. Databasen möjliggör ett sökande där specifika variabler kan utnyttjas vid urvalet. Särskilt är det intressant att notera de skillnader i höjd över havet och avstånd från kontinuerligt bosatt bygd som kan studeras i detta material. Eftersom uppgifterna om ödesbölen i fornminnesregistret inte är entydiga har i detta register en vid definition utnyttjats av ödesbölen, som kan inkludera även fossil åkermark av senare ka-

raktär. Sammanlagt 315 indikationer har registrerats.¹³ Dessa indikationer finns över mycket stora delar av landskapet och det är endast i de mycket sent koloniserade norra delarna av landskapet som de helt saknas.

Enligt Selinges beskrivning är det främst den fossila åkermarken som gör det möjligt att identifiera ödesbölena i terrängen. Husgrunderna är endast mera sällan identifierbara. Selinge beskriver åkermarken på följande sätt:

Åkermarkens former verkar vara helt betingade av terrängförhållandena. I likhet med de äldre inägorna till gårdar och byar i Storsjöområdet ligger åkermarken nästan uteslutande i mer eller mindre markant sluttning. Nedåt sluttningen begränsas åkern alltid av en karakteristiskt profilerad terrass, som vanligen är det bäst synliga formelementet ... Terrasserna gör intryck av att vara uppkomna vid själva bruket, även om avsiktlig anläggning i vissa fall – t.ex. av terrasser som löper nedför sluttningar – ej kan uteslutas. Sten i terrasserna är ej synlig med undantag av mindre, ytliga, nedkastade odlingsrösen. Terrasshöjden växlar vanligen mellan ca 0,2 och 1,5 m men kan i undantagsfall på större åkrar i brant terräng uppgå till 2–2,5 m. Markägare och andra intresserade iakttagare i orten är ofta ännu medvetna om åkerterrassernas karaktär och uppkomst, och dialektalt benämnes de ofta ”trämm”.¹⁴

Andra typer av begränsningar mellan eller nedtill på åkrarna hör till rena undantagen, men exempel på jordblandade stensträngar och vallar mellan åkrarna finns. Åkrarnas övre begränsningar är i regel mindre tydliga, men ett åkerhak syns vanligen ställvis i den övre kanten, vilket uppkommit genom att jord bortförts från denna vid plöjningen.¹⁵

Redan under 1900-talets första hälft genomfördes en del undersökningar av bebyggelsen i ödesbölen. I Evert Baudous översikt över arkeologisk bebyggelseforskning i Norrland nämns undersökningar av Festin i Kyrkås socken och av Allan Nilsson i Lockne socken.¹⁶ Medeltida bebyggelse (eventuellt ett ödesböle) har dessutom undersökts av Michael Olausson.¹⁷

Av särskilt intresse i detta sammanhang är givetvis de undersökningar, där inte bara bebyggelsen utan också

åkermarken dokumenterats. Ett mindre antal opublicerade exploateringsundersökningar har genomförts, men det är framför allt Sten Gauffins undersökningar av två ödesbölen, som möjliggör mer generella slutsatser om odlingslandskapets organisation.¹⁸

Svedäng, Alsens socken

Ödesbölet Svedäng undersöktes 1975–1977 av Sten Gauffin som en del av ett arkeologiskt forskningsprojekt. Området som i dag ligger som en enklav inom byn Åbergs mark, är fornvårdsobjekt och ett mycket tydligt åskådningsexempel på de jämtländska ödesbölena. Föreliggande framställning bygger, om inte annat anges, på Gauffins rapport.¹⁹

HISTORISKA KÄLLOR, KARTMATERIAL

Svedäng nämns första gången i ett dombrev från 1540, som upprättats i samband med en tvist mellan kyrkoherden i Offerdal och en Sigurdh Raffnalsson i Bölen om äganderätten till Svedäng. Uppgifterna i detta dombrev och ett senare från 1551 har tolkats så att Svedäng kom under kyrkans ägo under 1400-talets första år. I källorna från 1500-talet betecknas Svedäng genomgående som öde. Gauffin tolkar detta som att det faktiskt varit demografiskt öde, i alla fall under 1500- och 1600-talen. På den äldsta kartan över Åbergs by från 1697 avbildas ödesbölet som en särhägnad lycka liggande separat på byns utmark. Området betecknas ”som en äga Swedänge benämndt, som av ålder legat under kyrkobordet uti Alsen”.²⁰ Området återges också som en separat äga på yngre kartor från 1774 och 1840–1842. Området beväxtes med skog under 1800-talets andra hälft och registrerades som fornminne 1969 av Klas-Göran Selinge.

ÅKERMARKEN

Svedäng karterades 1975 av Sten Gauffin, och fig. 2:2 ger en god bild av åkermarkens karaktär. Fornminnesområdet består av ett stort område med fossil åkermark i en sydslutning. Åkermarken kan delas in i två partier om 3,5 respektive 0,5 hektar. När avdrag gjorts för terrasser och

odlingsrösen uppgår den sammanlagda ytan odlingsbar mark till 3,6 hektar. Det stora åkermarkspartiet avgränsas i sin nedre del av en kraftig terrasskant 0,8–1,5 meter hög. I överkant avgränsas den stora åkermarken ställvis av ett grunt dike. På, nedanför och ovanför åkern finns odlingsrösen, sammanlagt ett 140-tal. Inom den större åkermarken finns dessutom flera mindre markerade terrasser och åkerhak som antyder någon form av indelning. Gauffin menar att dessa tyder på att indelningen inte varit statisk utan att växtordning och bonitet bestämt markernas nyttjande.

Selinge tolkade i sin artikel från 1972 att terrasskanterna på ödesbölen uppkommit som en direkt följd av jordbearbetningen, som skulle ha skett med plog. De inre indelningar som kan skönjas på Svedäng gör det dock inte troligt att en plog med vändskiva verkligen använts på denna åkermark. Karaktären på de mindre brukningsytor som åkermarken kan indelas i anknyter snarare till brukning med ett lättare redskap typ årder. Undersökningar av ödesbölena Bergböle och Eisåsen tycks understödja dessa slutsatser. Åkerytorna på terrasser visar där tecken på konkvav form med uppförslut mot terrasskanten, vilket är ett vanligt tecken på årderbruk.²¹

Vi vet inte med säkerhet när plogen på allvar började användas i Jämtland. Från 1400-talets senare hälft finns uppgifter om att plog brukats i landskapet, och Myrdal menar sammanfattningsvis att årdret varit det dominerande i Nordsverige under 1300-talet.²² Därefter skedde en spridning av plogen, och på 1500-talet dominerar plogen i Nordsverige. Även i mellersta Norge infördes plogen troligen under senmedeltid.²³ Med den kunskap vi nu har är alltså plogens spridning i Nordsverige ett i tiden parallellt förlopp med ödegårdsprocessen i Jämtland, som antas ha startat i slutet av 1300-talet, avtagit från slutet av 1400-talet för att sedan ha upphört under 1500-talets början.²⁴ Utifrån dessa uppgifter verkar det alltså föga sannolikt att plogen generellt skulle ha brukats på de senare övergivna medeltidsgårdarna.

Gauffin genomförde också utgrävningar av terrasskanten på Svedäng och kunde bland annat konstatera att åt-

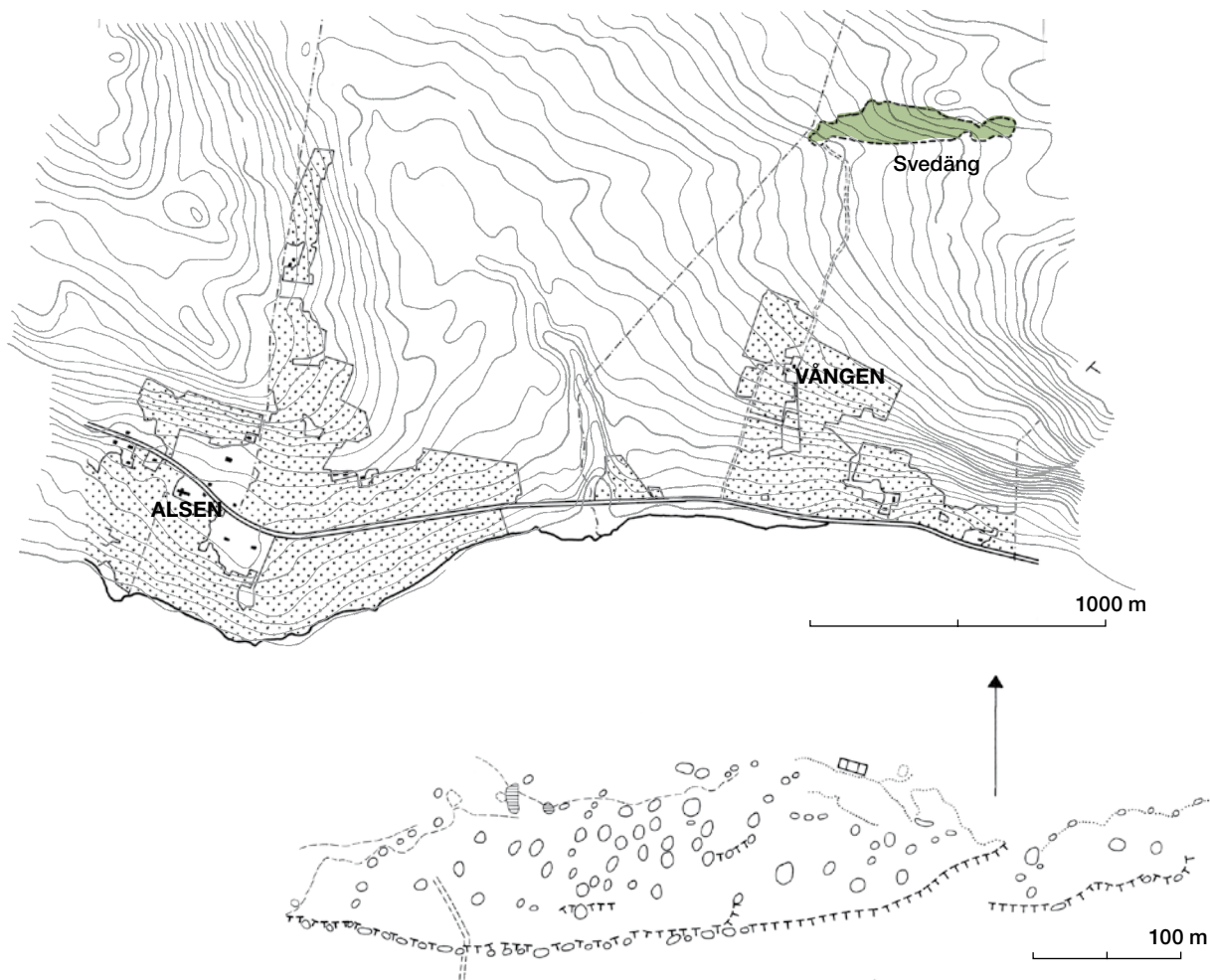

Fig. 2:2. Svedäng i Alsens socken. Efter dokumentation av Sten Gauffin. Renritning av Johan Berg.

minstone delar av åkermarken brandröjts vid två tillfällen. Tre ^{14}C -dateringar från de undre lagren visar att en första brandröjning för åker skett under sen vikingatid. En pollenanalytisk undersökning av en myrlagerföljd i anslutning till åkerpartiet visar att det under 1300-talet sker en förskogning på Svedäng, och en minskning av kulturindikerande växter kan skönjas.

BEBYGGELSE

Nordost om åkermarken finns på ödesbölets högsta punkt rester efter ett gårdstun med en eller flera husgrunder bestående av 3 avdelningar med en sammanlagd storlek av 21 x 7 meter. Husgrunden/erna och den framförliggande marken/gårdstunet undersöktes 1977. Gauffin drar slutsatsen att huset som motsvarar tre mindre hus eller ett

långhus kan ha varit uppbyggt med en stavverkskonstruktion. I två av grunderna finns spisrösen. Fynden i husen var av medeltida karaktär.

Fagmon i Lits socken

I samband med skogsförnyring utsattes ödesbölet Fagmon för skadegörelse med en markberedningsmaskin och detta föranledde återställningsarbeten och dokumentation som utfördes av Jämtlands läns museum. Sten Gauffin har översiktligt sammanfattat resultaten av undersökningen.²⁵ En mer utförlig rapport finns också tillgänglig på Jämtlands läns museum.

HISTORISKA KÄLLOR, UPPTÄCKT

Vid tiden för skadegörelsen var ödesbölet känt och utnyttjat sedan länge av lokalbefolkningen. Fagmon upptas som öde i jordeboken 1568, då det utnyttjades av bönderna i Kallsta by. I storskifteshandlingar och laga skifteshandlingar från 1771 respektive 1854–1856 beskrivs att Kallstabönderna hade slätterängar på Fagmon. I dessa handlingar konstateras också att det finns ”rudera efter åker” på Fagmon. Fagmon har sannolik utnyttjats som slätteräng alltsedan nedläggningen under senmedeltid. Området registrerades som fornminne 1969 av Klas-Göran Selinge.

ÅKERMARKEN

Som uppmärksammas redan vid inventeringen består Fagmon av tre skilda partier åkermark på tre skilda kullar, ”vilket kan föra tanken till tre brukningsenheter”²⁶. Åkermarken dokumenterades 1979 och Gauffin kunde konstatera att arealen utnyttjad mark uppgick till 7,7 hektar (fig. 2:3). Eftersom det endast finns uppgift om en husgrund som påträffades vid tidigare uppodlingsarbeten och man vid kartläggningen inte påträffade några ytterligare husgrunder, drar Gauffin slutsatsen att Fagmon varit en ensamgård. En jämförelse med tre noggrant arealbestämda ödesbölen i Alsens socken och ett antal mer översiktligt bestämda ur fornminnesregistret visar att Fagmon kan betraktas som ett av de större. Jämfört med den by om fyra gårdar, Kallsta, som nyttjade Fagmon efter ödeläggelsen

och på 1700-talet hade 14,7 hektar åker så framstår åkerarealen som mycket stor. Gauffin menar att den medeltida gården kan ha haft tillgång till större åkerarealer än 1700-talsgårdarna i Jämtland. Detta kan möjligtvis sättas i samband med en ändrad driftsinriktning.

Från Fagmon finns fyra ¹⁴C-dateringar från brandröjningskol. Det förefaller som området röjts vid åtminstone två tillfällen – dubbla kolskikt i åkermarken antyder detta – och dateringarnas mittvärden omspannar perioden AD 900 till AD 1445.²⁷

Sammanfattning

Ödesbölena i Jämtland representerar, som tidigare sagts, något av ett extremfall när det gäller medeltida fornlämningar – ingen annan stans i landet finns sannolikt en så väl identifierad, daterad och registrerad medeltida fornlämningstyp. Detta är troligtvis primärt en effekt av den starka och väl definierade ställning som ödesbölena har i kamerala handlingar, folktradition och utnyttjande efter den demografiska ödeläggelsen, men en viktig förklaring är också det uppenbara intresse och den skicklighet som var för handen vid fornminnesinventeringen av Jämtland under slutet av 1960-talet. Man knöt inte bara an till en äldre tradition och identifierade platser för historiskt kända ödegårdar utan beskrev och identifierade också de karaktäristiska formerna, vilket fått till följd att liknande platser utan historiska belägg också har registrerats.

Den fossila åkermarken har i Jämtland visat sig vara den ”ledartefakt” som möjliggör upptäckandet av andra spår från den medeltida gården, framför allt bebyggelsen. Man måste dock konstatera att det inte finns någon mer noggrann redogörelse för hur den medeltida åkermarken skiljer sig från senare tiders fossila åker. Av stort intresse här är den uppdelning i mindre brukningsytor, åtskilda av terrasser, vallar och hak, som kan konstateras på de dokumenterade ödesbölena. Det förefaller inte sannolikt att åkermark som brukats med plog under 1700-tal eller senare skulle ha gett upphov till sådana spår. En närmare analys av den fossila åkermarkens former skulle kanske ge en möjlighet till mer säkra bestämningar.

Fig. 2:3. Fagmon. Lits socken. Efter Gauffin 1981a. Renritning av Johan Berg.

Vad gäller rester efter medeltida lantbebyggelse, så kan man konstatera att Jämtland även här torde vara den del av Sverige som omedelbart och lättillgängligt har ett av de största materialen. Selinge nämner i sin översikt tre olika typer av bebyggelserester som har kunnat identifieras på ödesbölena:

1. Stenskodda husgrundsterrasser (Lockne, ev. Hallen).
2. Vagt ovala, vallformiga husgrunder (ett ödesböle i Myssjö).
3. Grunder av konventionell timmerhustyp, med övermossade syllsträngar och skorstensrösen (Svedäng i Alsen).

En kortfattad översikt över dittills utgrävda medeltida husgrunder i Jämtland av Olausson visar på stora likheter mellan fyra utgrävda hus, som samtliga ansluter till Selinges tredje typ.²⁸

Bohuslän²⁹

Tre socknar i södra Bohuslän ingick i det nordiska ödegårdsprojektet i den så kallade Göta älvs-undersökningen, som innefattade tre undersökningsområden i nuvarande Sverige. Dessa undersöktes av forskare från det land dit området hörde under medeltid. Undersökningarna i Bohuslän finns tyvärr bara indirekt tillgängliga genom de uppgifter därifrån som finns med i ödegårdsprojektets slutrapport. I de tre undersökta socknarna Torslanda, Ytterby och Romelanda har Knut Johannesen ”visat eller åtminstone visat på sannolikheten för en betydande ödeläggelse av gårdar under sen medeltid”³⁰. I likhet med de flesta norska undersökningarna visade Johannesen alltså på en hög ödeläggelsefrekvens. Man diskuterade inom ödegårdsprojektet om Norge generellt hade drabbats av en mer omfattande ödeläggelse eller om skillnaden berodde på olikheter i metod. I Norge använde man sig av en annan metod för att fastställa bebyggelsens omfattning under högmedeltid.³¹

Oberoende av det nordiska ödegårdsprojektet har Gösta Framme senare i Bohusläns nordligaste härad – Vätte

– genomfört en omfattande och detaljrik studie av ödegårdarna. Han ansluter sig till de svenska ödegårdsforskarnas källkritiska tradition när det gäller att fastställa det medeltida gårdsantalet, men till skillnad från dem har han utnyttjat långt fler källor, framför allt olika typer av senare material där uppgifter om ödegårdar förekommer: domböcker, lantmäterikartor och skattelängder.

Han kommer fram till att mellan 44 och 51 procent av antalet högmedeltida gårdar ödelades under senmedeltid. Det är visserligen lägre än de uppgifter man kommit fram till för Norge som helhet (61–62 procent), men inom det nuvarande Sverige torde Vätte härad ligga högst vad gäller ödeläggelseandel.³² Framme har av Brunius kritiserats för att alla ödegårdsindikationer tolkas som spår av senmedeltidens kris, utan någon diskussion om andra tidsperioder då gårdar ödelagts.³³ Brunius menar dock att det står helt klart att ödegårdsprocessen drabbade Vätte härad allvarligt och menar att Frammes resultat understödjer hypotesen att ödeläggelsen var djupare och mer långvarig i Norge än i de andra nordiska länderna.

En annan möjlighet är ju dock att resultatet främst återspeglar den stora roll som andra källor än de ”traditionella” kan spela när det gäller att teckna den medeltida bebyggelseutvecklingen. Frammes förtrogenhet med kartmaterialet, inte minst hans fältkännedom, står i bjärt kontrast till den etablerade svenska historieforskningens arbetssätt och är naturligtvis av allra största intresse för det angreppssätt vi valt i denna undersökning.

En mycket stor del av de bohuslänska ödegårdarna förekommer i senare jordeböcker och är relativt lätta att identifiera till sina lägen. Det beror vanligtvis på att de efter ödeperioden snart har kommit att läggas under andra gårdar som betalat landskyld och/eller skatt till kronan för dem, som ängsmarker. Efter hand har en stor del av ödegårdarna återbebyggts och återfinns i dag antingen under sina ursprungliga namn eller som ”Ödegården”, ”Ögarn” eller exempelvis ”Kampetorps ödegård”. På åtminstone två av de medeltida ödegårdarna i Vätte härad har påtagliga fysiska spår i fält kunnat fastställas genom samarbete mellan Gösta Framme, Björn Winberg, Riksantikvarie-

ämbetet och Mats Widgren. Det har skett i samband med rekognoseringar och fältarbeten 1986–1988 huvudsakligen i samband med projektet ”Tegskiftets ursprung i Västsverige” och en kulturgeografisk fältkurs. Ytterligare rekognoseringar skedde 1989 och 1990. En tredje ödegård identifierades i samband med E6:ans utbyggnad förbi Stenungsund i södra Bohuslän. De tre ödegårdarna illustrerar genom sin skilda upptäckthistoria möjliga vägar till identifiering av medeltida fornlämningar.

Soltvet under Kampetorp i Skee

Den medeltida gården Soltvet har i de skriftliga källorna lämnat efter sig ett mycket magert material som inte ger några omedelbara indikationer på var gården varit belägen. Det är genom Gösta Frammes noggranna arbete och lokalkännedom som gården kunnat lokaliseras. Följande uppgifter om gårdens historiska källmaterial är hämtade ur Gösta Frammes skrifter.³⁴

Soltvet är omnämnt i biskop Eysteins jordebok, den så kallade *Røde Bog*. De första uppgifterna om Soltvet i Skee är från 1391. På tre olika ställen förtecknas de andelar som Skee kyrka ägde i gården: 5 öresbol, 2 öresbol samt ”2 örtugsbol mindre än 1 markebol”. Om dessa andelar sammantaget avser hela gården eller om det också har funnits andra delägare i gården kan vi utifrån *Røde Bog* inte uttala oss om. Dessa uppgifter ger dock sammanlagt ett kyrkligt innehav i Soltvet på 1 markebol och 5 öresbol, vilket i jämförelse med andra gårdar bör motsvara ungefär en halvgård. *Røde Bog* ger inga möjligheter till närmare lokalisering av gården inom den förhållandevis stora socknen Skee.

Inte heller förekommer några uppgifter om Soltvet i senare jordeböcker. Nästa källuppgift finns i en dombok från 1794 där en gränstvist mellan två gårdar i Skee behandlas. Vid det tillfället visar en av de tvistande ett dombrev från 1417. Dombrevet finns sannolikt inte bevarat i original, men visades upp i domstolen två gånger under 1700-talet och skrevs vid ett av dessa tillfällen 1794 av ordagrant i protokoll. I dombrevet beskrivs gränserna till gården Treje i form av en så kallad delesgång. Som granngård till Treje

nämns Soltvet. Det framgår inte om gården då var brukad eller öde, men uppgiften gör det möjligt för oss att exakt lokalisera det gränsegment på Trejes gräns som en gång gränsat mot Soltvet. Därmed blir också en noggrann lokalisering av ödegårdens domän möjlig. Soltvet har legat inom det som i dag och på alla äldre kartor är Kampetorps mark. Uppenbarligen har Soltvet, till skillnad från många andra ödegårdar, aldrig lagts under någon annan gård som ränte/skatteobjekt och därmed finns inte heller några uppgifter i senare jordeböcker. Inte heller finns några uppgifter om att sentida odling eller bebyggelse skulle ha förekommit i denna del av Kampetorps domän.

Namnet Soltvet har endast levt kvar som namn på ett gränsröse längs denna gräns, dokumenterat på tre kartor från perioden 1708–1830. Efter muntliga uppgifter från Gösta Framme besökte Mats Widgren Soltvet sommaren 1986 och kunde konstatera att området innehöll ett stort antal ryggade åkrar av klart äldre karaktär. Tidigare hade sådana ryggade åkrar i Sverige endast dokumenterats i Närke. Uppgifter om ryggade åkrar förekommer också i fornminnesregistret i stora delar av Västsverige, men erfarenhetsmässigt rör det sig sällan om ryggade åkrar utan om olika former av mer flacka eller svagt välvda tegplöjda åkrar.³⁵

FÄLTDOKUMENTATION

En första detaljmätning av formerna kom till stånd våren 1987 i samarbete mellan Björn Winberg, ansvarig fältarbetsledare för Riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar i området, Mats Widgren samt Torsten Håkansson, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Fältdokumentationen avslutades våren 1988.

Åkermarkens utbredning på Soltvet framgår av kartan (fig. 2:4). Tegarna ligger tvärs mot den smala dalgången och endast de längsta når upp till längder över 50 meter. I områdets västra del har de sannolikt varit längre. De övertväras av en sentida brukningsväg och har sedan sannolikt fortsatt ut i det som i dag är åker. Ytan av den karterade åkermarken är cirka 2 hektar.

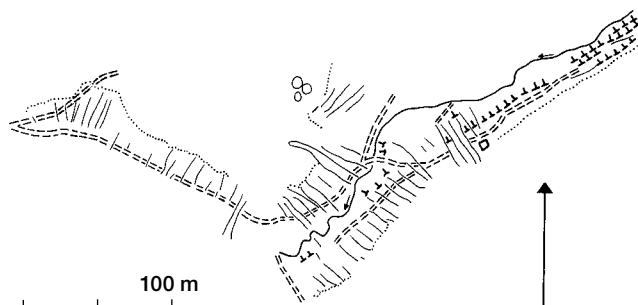
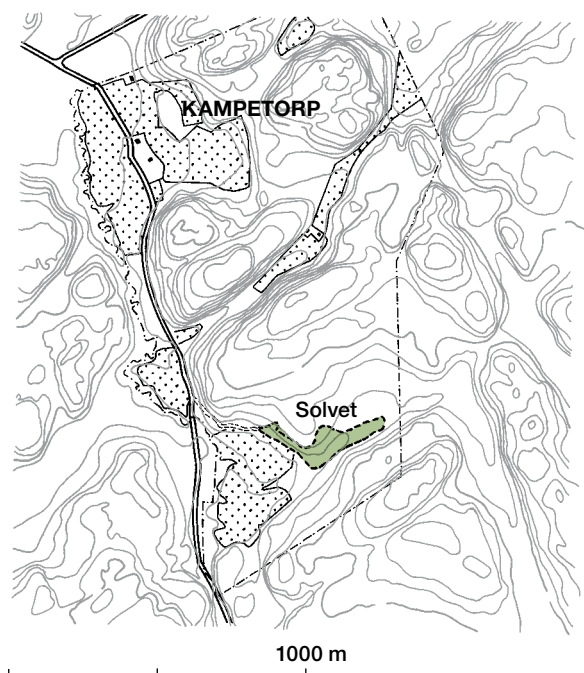

Fig. 2:4. Soltvet under Kampetorp i Skee. Efter detaljmätning under ledning av Mats Widgren. Renritning av Johan Berg.

SOLTVET SLUTSATS

Sammantaget så visar alltså dokumentation av Soltvet på omfattande fältspår efter en medeltida ödegård. Det har hittills inte framkommit något som gör det troligt att de ryggade åkrarna varit i bruk sedan senast 1400-talets början. Utan att någon datering med laborativa metoder har utförts kan vi ändå vara ganska säkra på att de ryggade åkrarna tillkommit under medeltid. Efter ominventeringen 1991 är området i dag R-märkt på ekonomiska kartan och finns med i Fornminnesregistret.

Krabbetorp under Björke i Skee

Till skillnad från i Soltvet så var de ryggade åkrarna i Krabbetorp kända och registrerade, men ej R-märkta på den tryckta kartan, i samband med förstagångsinventeringen. Deras anknytning till medeltida bebyggelse var dock inte känd. Gösta Framme kunde dock lätt vid en förfrågan 1988 konstatera att de härstammade från den av honom belagda ödegården Krabbetorp, som sedan ödeperioden lagts under grannbyn Björke.

Nedanstående genomgång av de historiska källorna kring Krabbetorp bygger i första hand på Frammes uppgifter.³⁶ En mindre andel av Krabbetorp låg på 1300-talets slut under kyrkan i grannsocknen Lur och omnämndes därför i *Røde Bog* 1391. I jorderannsaktionsprotokollet 1665 redovisas två ödegårdar som brukas under de fyra gårdarna i Björke by: Pinneröd respektive Krabbetorp. Om Krabbetorp sägs att den är:

... belägen i utmarken, kan väl uppröjas både till åker och äng, om gårdarna kunde honom mista för mulbetets skull; giver till Lurs kyrka 3 skinn årligen; påökas 1 pund smör ...

Ett litet ringa mossängsstycke, som kallas Krabbetorp, lyder till alla fyra gårdarna och skattar apart, nämligen 1/2 riksdalen till kronan och till Lurs kyrka i penningar 16 öre silvermynt; giver årligen ringa, mossigt, grovt hö, merendels av 2 15/16 palmar, fjärdeparten eller var gårds andel bliver 1 15/32 palmar ...

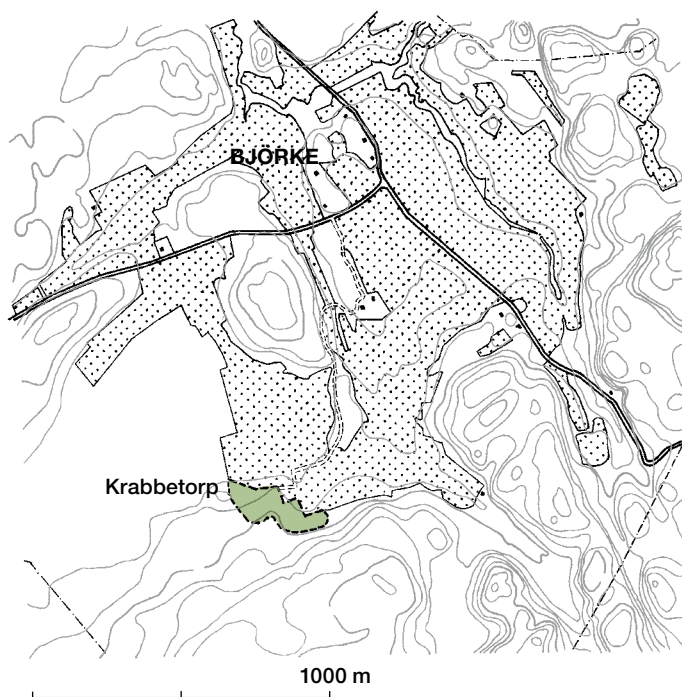
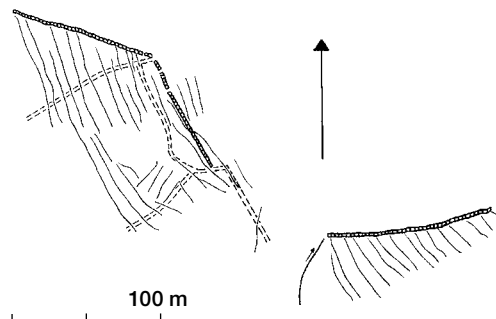

Fig. 2:5. Krabbetorp under Björke i Skee. Notera att fåvorna mellan de ryggade åkrarna inte är raka utan svagt C-formade. Renritning av Johan Berg efter detaljmätning under ledning av Mats Widgren.

KARTMATERIALET

Den gamla kartans uppgifter om ängen Krabbetorp överensstämmer inte med platsen för de ryggade åkrarna. 1700-talets "Krabbetorps äng" är i dag till största delen uppodlad till åker. Sannolikt fanns ryggade åkrar även där i ett tidigare skede, men stora delar av Krabbetorps medeltida åkermark, liksom sannolikt dess bebyggelse, har legat i det nuvarande skogspartiet söder om ängen. Lantmäterikartornas uppgifter om ödegårdars lokalisering måste alltså tas för vad de är: uppgifter om mark som under 1700-talet hade särskilt värde. Namnet Krabbetorp har således vandrat från att ha avsett en medeltida gårdsdomän (yta) och dess bebyggelseplats (punkt) till att under 1700-talet avse en mindre del av dess inägomark (mindre yta). Sådana geometriska och areella förändringar av ett namns giltighet till följd av ändrad funktion har bland annat behandlats av Selinge.³⁷

De ryggade åkrarna i Krabbetorp dokumenterades i fält i samband med en kulturgeografisk fältkurs 1988 (se fig. 2:5). Området med ryggade åkrar var då beväxt med

granskog. Sedan dess har en stor del av skogen avverkats och i samband med det har grova maskinspår och därpå följande vattenerosion satt djupa spår i landskapet.

ÅKERMARKEN

Huvuddelen av ryggarna ligger i svag norrsluttning som flackar ut mot den i sen tid odlade marken i söder. I den flacka, lätt försumpade marken är de förhållandevis svåra att identifiera. Ryggarnas höjd kan där uppgå till endast omkring 3 decimeter, medan den i andra delar av området kan uppgå till runt 7. Sammanlagt visade sig den fossila åkermarken bestå av 37 ryggade åkertegar. Åkerparcellernas bredd mättes från den ena fåran över ryggen till den intilliggande fåran. Bredden på parcellerna varierade från 4,4 till 11,8 meter. Typvärdet är runt 6 meter med dragning åt 7. Tegarna i det nordvästra området är i dag cirka 150 meter långa, men det är högst sannolikt att de en gång varit närmare dubbelt så långa. De slutar stumt mot den stenmur som avgränsar den sena odlingen. Det är också tydligt att stenmuren överlagrar de ryggade åkrarna. Reso-

nemanget om åkertegarnas ursprungliga längd bygger på följande iakttagelser: Som framgår av kartan har flera av tegarna i plan en svagt böjd form som ett mycket öppet C. Det kan bara tolkas som rester av en så kallad omvänd S-form, något som utomlands har uppmärksammats flera gånger i samband med ryggade åkrar.³⁸ Förhållandet har tidigare inte dokumenterats i Sverige. Företeelsen går tillbaka på vilken sida som plogets vändskiva vänder åt och operationerna i samband med att vid fårans slut vända ett större draget redskap med flera par dragare. Att döma av det äldre kartmaterialet från Bohuslän så är det framförallt tegar som är uppemot 300 meter långa som har denna omvända S-form. Om tegarna är kortare, som exempelvis i Soltvet där de bevarade tegarna bara är 50 meter långa, så utvecklas inte denna form.

I den nuvarande åkern norr om de ryggade åkrarna kan i dag också anas en vag fortsättning på ryggarna ut mot ett organogent lager i anslutning till Björkemossen. Vi kan därför uppskatta tegarnas ursprungliga längd till 250–300 meter. Om man på liknande sätt ungefärligen uppskattar det sydöstra åkerpartiets ursprungliga storlek kommer man fram till att den totala åkerarealen på det medeltida Krabbetorp kan ha uppgått till omkring 7–8 hektar.

BEBYGGELSEN

Utifrån de topografiska förhållandena och läget av åkermarken är det troligast att den medeltida bebyggelsen legat på höjden strax öster om det större åkerpartiet. Den skulle då inte bara ha legat högt, men också centralt inom åkermarken. Denna höjd har rester efter dels ett torp, Lundekas, etablerat under sent 1700-tal eller 1800-tal och som var i drift ännu vid tiden för den första ekonomiska kartan över området (1938). På samma tomt har sedan en omfattande uppgrävning skett i samband med grundläggning och avloppsgrävning för ett sedermera havererat sommarstugebygge. Möjligheten att återfinna den medeltida bebyggelsen får därför troligen anses som ytterligt begränsad.

SLUTSATS

Krabbetorp är ett typexempel på en medeltida gård som lätt hade kunnat upptäckas vid en granskning av det äldre kartmaterialet och dess beskrivning. I kartmaterialet finns explicita hänvisningar till en ödegård och den mark som pekats ut i kartmaterialet gränsar direkt till området med ryggade åkrar. I detta fall hade dock fornminnesinventeringen redan utan kartkontroller identifierat området utifrån åkerformerna.

Kostorp under Munkeröd i Norum

I samband med arkeologiska inventeringar inför utbyggen av E6 förbi Stenungsund upptäcktes 1986 ett område med fossil åkermark. Man kunde konstatera att åkermarken bestod av ryggade åkrar och att dessa överlagrades av stenmurar av 1800-talskaraktär.

KARTMATERIAL

Den äldsta kartan över området är från 1807 och redovisar området, i vilket den fossila åkermarken ingår, som ett mindre ägområde under grannbyn Högenorum. Redan av ägofiguren kan den preliminära slutsatsen dras att området utgjort en egen gård, som sedan lagts under en grannby. Kartan redovisar också en mindre torpbebyggelse under namnet Kostorp.

HISTORISKT MATERIAL

I samband med E6:ans utbyggnad genom området sammanställde Gösta Framme en rapport, ”Bebyggelseförändringar ca 1300–1700”, över gårdar berörda av utbyggnaden. Däri framgår att ”Kolstorp” nämns i *Røde Bog* 1388. Gården torde ha bestått av 16 öresbol under medeltid. Sedan nämns gården åter 1568, men då som underbruk till Högenorum. Två skiftesbrev från 1610 som förvaras i gårdsarkivet på Högenorum omnämner Kolstorp som ”ödegärde” och Kostorp anges i likhet med det närbelägna Munkegårde till 12 öresbol. I 1659 års jordebok redovisas Kostorp tillsammans med Munkeröd och Lövhammar som brukat av Anders Fickesson. Eftersom samme Fickesson i ett tidigare dombrev omtalas som ”Anders i

Munkeröd” drar Framme slutsatsen att han varit bosatt på Munkeröd. De historiska källorna ger inga upplysningar om någon bosättning på Kostorp efter 1388. I stället så benämns det uttryckligen som öde i senare källor. Det kan knappast råda någon tvekan om att det rör sig om en medeltida ödegård, vars mark sedan utnyttjats av andra gårdar.

FÄLTMATERIALET

Stefan Höglin genomförde på uppdrag av Riksantikvarieämbetet (UV-Väst) en kartläggning av de fossila åkrarna inom området.³⁹ Kartbilden visar dels ett mindre område med tegindelning, som låg under plog så sent som vid den ekonomiska kartläggningen 1933. Detta finns också redovisat på 1800-talets laga skifteskarta. Stefan Höglin ger följande beskrivning:

Åkrarna framträder som tegar med varierande bredd och längd. De S-N gående tegarna är 50–60 m långa och 6–9 m breda. De avgränsas mot varandra av låga diken och i övre kanten av ett åkerhak. De tvärs lig-gande parcellerna är betydligt smalare och kortare och avslutas i öster av en terrasskant. Gemensamt för alla dessa ytor är att de är tämligen flacka.⁴⁰

Utifrån anpassningen till en stenmur, som löper i en fastighetsgräns från storskiftet, kan man dra slutsatsen att dessa åkrar i sin nuvarande form tillkommit efter 1807. De övriga åkerformerna inom området, som i *plan* inte uppvisar några stora skillnader från de senare åkrarna, skiljer sig dock markant i profil. De övriga tegarna har inte bara mellanliggande fåror, men också tydliga rygggar, och uppfyller alltså kraven på ryggade åkrar.

Tegarnas ursprungliga bredd låter sig inte enkelt fastställas. På ett intervall av 5 till 6 meter förekommer fåror respektive rygggar, men det är tydligt att fåror är olika djupa. Djupare fåror förekommer med cirka 10 meters mellanrum. En jämförelse med de ryggade åkrarna omedelbart öster om detta teglag, som har bredder på runt 10 meter, tyder på att det västra teglagets profil tillkommit genom att man påbörjat en fällning av tidigare 10 meter breda rygggar. En sådan kan ha skett under de ryggade åk-

rarnas brukstid; liknande fenomen förekommer till exempel på Soltvet. Men det kan också tänkas att fällningen skett under senare tid, som en början på en anpassning till 1800- och 1900-talens ofta smalare åkerformer.

Sammanfattningsvis kan sägas att det skriftliga källmaterialet, kartans information och fältformernas morfologi entydigt talar för att de fossila åkrarna till största delen härrör från en under medeltiden ödelagd gård Kostorp.

Generellt om formerna, bebyggelsen och identifieringsprocessen

Identifieringsprocessen när det gäller de medeltida ödegårdarna som fornlämningar kan för Bohusläns del karaktäriseras på följande sätt: Före 1980-talets slut var – oss veterligt – inga medeltida ödegårdar i Bohuslän registrerade som fornminnen i kraft av att de var identifierade, funktionsbestämda och daterade som medeltida. Där- emot var många områden med ryggade åkrar kända.

I samband med förstagångsinventeringen under åren 1973–1976 registrerades nämligen på skilda håll i Bohuslän ryggade åkrar.⁴¹ Utan att vi i fält har kontrollerat materialet, mer än i Skee socken, så förefaller det i alla fall som om detta i huvudsak har omfattat ”riktiga ryggade åkrar”; det vill säga redan innan diskussionen om den felaktiga bedömningen av flacka tegplöjda som ryggade eller välvda uppkom i mitten på 1980-talet gjorde man i Bohuslän en riktig bedömning av form och terminologi. Man konstaterade efter inventeringen att tidsställningen var oviss, men drog ändå utifrån deras rumsliga samband med andra fornlämningar och ortnamn en slutsats om deras roll i bebyggelseprocessen. Det visade sig nämligen vid inventeringen att många gårdar med medeltida namn hade fornlämningar från äldre järnålder. Detta tolkade man som att de legat öde under yngre järnålder. De ryggade åkrarna kunde sannolikt förknippas med en återkolonisationsprocess.

Värmland⁴²

I Värmland undersöktes inom det nordiska ödegårdsprojektets ram ett antal socknar i Jösse, Grums, Gillbergs och Kils härad av Eva Österberg. Bland ödegårdsprojektets områden i Sverige visar västra Värmland bland de högsta ödefrekvenserna.⁴³ Österberg redovisar även uppgifter från Fernow, som beskrivit lokaler med lämningar av åker och bebyggelse från medeltid.⁴⁴ Trots att Värmland uppvisar så pass höga ödefrekvenser fanns där vid tiden för vår undersökning inga medeltida ödegårdar – utöver de av Fernow omnämnda – kända eller registrerade som fornminnen. Den höga ödefrekvensen och de många ödegårdsindikationerna i det äldre kartmaterialet motiverade oss dock att ägna ett visst arbete på att utvärdera i vilken utsträckning vi kunde finna ett intressant fältmaterial.

De västra delarna av Värmland består av ett uppsplittat naturlandskap med mindre sammanhållna odlingsbygder av delvis skiftande karaktär. De geometriska jordeböckerna från 1600-talet ger ett entydigt intryck av ensamgårdsbebyggelse. Det är bara i undantagsfall som lantmätaren ritat flera hustecken på en och samma namnenhet. Den klara dominansen för ensamgårdsbebyggelse bekräftas också av Eva Österbergs undersökningar i västra Värmland, som går fram till år 1600. Endast 14 procent av de kameralt registrerade gårdsenheterna låg i byar med mer än en gård. Vid tiden för de första jordeböckerna måste alltså dessa enheter kameralt ha uppfattats som ensamgårdar, men en utveckling mot fler åbor på varje gård måste ha tagit sin början redan före 1600. Redan vid tiden för de första jordebokskartorna översteg antalet hushåll antalet i längderna registrerade gårdar. Vissa socknar hade redan år 1600 i genomsnitt två hushåll per jordeboksgård, och återhämtningen efter den senmedeltida nedgången skedde alltså dels genom upptagande av nya enheter, dels genom hemmansklyvning.

Värmland har ibland i översikter förts till ensädesområdet, men de äldre kartorna visar ofta på en uppdelning av åkermarken i fyra eller fler gården, vilket kan tyda på att någon form av fjärdedels eller femtedels-träda tillämpa-

des. Bruket med fjärdingsträda har en anknytning västerut på norskt område där Frostatingslagen föreskriver att en fjärdedel av åkern ska ligga i träda.⁴⁵

Utöver flergårdssystemet finns anledning att betona ytterligare en faktor i kulturlandskapets fysiska utformning i Värmland under 1600–1700-talen och det är den ofta flytande gränsen mellan åker och äng och mellan inägor och utmark som kännetecknar framför allt de västra delarna av Värmland. Landskapet är inte låst i en fast struktur utan har tillåtit ett flexibelt markutnyttjande. På 1600-talskartorna märks detta bland annat i att antalet utängar är mycket stort.

Ödegårdslokaler

Eva Österberg beskriver de rikliga beläggen för ödeläggelse som finns i jordeböcker från 1500- och 1600-tal.⁴⁶ Enbart i Nordmarks härad redovisas år 1600 80 öde torp eller torpstäder.⁴⁷ Antalet *permanent* övergivna ödegårdar är dock litet i Eva Österbergs undersökningsområden och utsikten att med utgångspunkt från hennes undersökningar finna lämpliga lokaler där ödegårdarna kan studeras i fält måste anses som liten.

Det finns dock ett annat källmaterial i Värmland som Österberg inte berört. En stor del av ödegårdarna redovisas till sitt läge och innehåll i den geometriska jordeboken från 1640-talet. Av de då karterade häraderna innehar Nordmarks härad en särställning: I den geometriska jordeboken redovisas sammanlagt 58 enheter som på 1640-talet betecknas som ”ödegård” eller ”ödetorp” (för ett exempel på kartans redovisning, se fig. 2:6).

Det rör sig i samtliga fall om enheter som saknar alla tecken på att vara bebyggda men där ängsmark, eller ibland åker, nyttjas av en närliggande gård. De har karterats eftersom de vid karteringstidpunkten haft ett ekonomiskt värde. I många fall redovisas namnet på ödegården som påfallande ofta är ett bebyggelsenamn av samma karaktär som i de existerande gårdarna (exempelvis Uleviken, Torsbyn, Bälserud). Om samtliga dessa noterade ödegårdar skulle ha ett medeltida ursprung och om samtliga på 1600-talet existerande hemman också antas ha ett medel-

Fig. 2:6. Skrådene med ödegården Kalhån i Töcksmarks socken. Ödegården omnämns enligt följande: "E Kaalbån äbr en ödhe gårdh och brukas undher Skrådaane allenast deenna delen som ligger opå östre sijdhan om skjildnan, höö till 7 lass." Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1642.

tida ursprung, skulle detta betyda en ödeandel på 20 procent. I tillägg till dessa relativt säkra indikationer på ödeläggelse före 1640 finns på 1800-talets ekonomiska karta återgivet 12 namn som kan indikera övergivna gårdar, dels *-rud*-namn som marknamn, dels utflyttade gårdar som fått beteckningen Ödegården.

När det gäller att som här, söka identifiera de fysiska spåren i terrängen efter medeltidens jordbruk och lantbebyggelse är naturligtvis detta material av största intresse, eftersom alla gårdarna är mer eller mindre exakt lokaliserade. Eva Österberg för dock beträffande dessa och liknande uppgifter i jordeboken en källkritisk diskussion, som dock egentligen inte går in på dessa enheters historiska ursprung, utan mera berör deras kamerala och bebyggelsemässiga status under 1500- och 1600-talen.⁴⁸

En avgörande fråga här är givetvis om beteckningarna *ödhegårdt* och *ödhetårp* i den geometriska jordeboken verkligen syftar på övergivna, tidigare självständiga gårdar eller om det rör sig om en överförd kameral beteckning på underbruk, slätterängar, fäbodar eller liknande.

I Nordmarks härad har den geometriska jordebokens uppgifter utsatts för en noggrann granskning utifrån dessa aspekter i en uppsats av Ulf Jansson.⁴⁹ Han finner inledningsvis ingen åtskillnad mellan de enheter som betecknas som ödegård respektive ödetorp. I lantmåterimaterialet framträder dessa enheter på det sätt som man har anledning att förvänta sig om de en gång utgjort självständiga enheter som ödelagts. Endast sporadiskt förekommer brukad åker, men de ängar som finns på ödegårdarna/torpen är genomgående hårdvallsängar, vilket är naturligt om det rör sig om igenlagda åkrar. Hade det rört sig om utängar i största allmänhet borde sidvallsängar vara långt mer vanliga. Ödegårdarna hör inte alltid till den allra närmsta kamerala gården och som fallet ofta är vid ödegårdar är en del ödegårdar delade mellan två eller flera gårdar. Ytmässigt motsvarar de ofta storleken på en liten 1600-talsgård.

Efter jämförelser mellan 1600-talets jordebok och den geometriska jordebokens uppgifter kvarstår det som sannolikt att större delen av ödegårdarna och ödetorpen verk-

ligen representerar ödelagda äldre enheter. Utöver de enheter som benämns med dessa termer finner Jansson i den geometriska jordeboken också andra tydliga indikationer på tidigare självständiga enheter som lagts under andra gårdar. Ett exempel på en sådan indikation är följande: ”Kaalåker hafwer uthji förtiden waritt en 1/3 gårdt för sigh siälf men nu ähr det kommitt inundher Lefwerbyn och brukas av dender (?) åboor.”⁵⁰ Kalåker har inte förekommit i jordeböckerna, men i en räfstetingsdom från 1396 nämns gården.

I de senare lantmåterikartorna från 1700- och 1800-talen förekommer också uppgifter om ödegårdar. Det rör sig både om de ödegårdar som är kända redan i 1600-talsmaterialet, men också om enheter som inte finns i något tidigare material. Sannolikt är det då en lokal tradition som ligger bakom benämningen. Sammanlagt 26 tidigare inte dokumenterade ödegårdar dyker på detta sätt upp i det yngre lantmåterimaterialet. De har inte dokumenterats vid 1600-talets karteringar eftersom de då dels var obrukade, dels låg på utmarken avskilt från 1600-talets inägomark. Utöver dessa explicita belägg på gårdar som betecknas som ödegårdar så finns det dessutom möjligheter att, utifrån markanvändning och hägnadssystem som de återges på 1700–1800-talskartorna, identifiera ytterligare möjliga ödegårdar.

Sammanlagt redovisar Ulf Jansson enbart i Nordmarks härad alltså över 80 indikationer på ödegårdar övergivna före kartornas tid. De flesta av dessa indikationer har också kontrollerats mot senare kartmaterial i syfte att finna ödegårdar i fält. För Töcksmarks socken har Ulf Jansson upprättat historiska kartöverlägg i skala 1:10 000 baserade på såväl 1600-talets geometriska jordebok som på 1700-talskartorna. Vid bägge dessa tidpunkter finns det möjligheter till en så gott som heltäckande karta över bebyggelse och markanvändning, vilket möjliggör en noggrann jämförelse med senare tiders markanvändning och bebyggelse. Den omfattande hemmansklyvningen har emellertid gjort att så gott som alla dessa ödegårdar både återuppodlats och åter fått en fast bebyggelse, varför möjligheten att hitta spår efter det medeltida odlingslandska-

pet är högst begränsade. Kartkontroller och fältkontroller har utförts av dels Ulf Jansson, dels Stefan Höglin i projektets tidigare skede våren 1989.

Skälet till att så få äldre spår kan återfinnas i dag är alltså hemmansklyvningen och i de former som hemmansklyvningen tagit sig i västra Värmland. Denna har generellt, som tidigare belagts, varit synnerligen omfattande i Värmland. I de centrala delarna av landskapet ledde hemmansklyvningen av de tidigare ensamgårdarna ofta till uppkomsten av stora, koncentrerade byar, medan den särskilt i västra Värmland delvis fick ett annat förlopp. Den äldsta åkermarken har här inte vara lika koncentrerad till ett centralt område nära gården. I stället har man haft ett system av små ängar och åkrar utspridda över ett större område. Birgitta Olai har i samband med sina studier av storskiftet i bland annat Glava, Kila och Silleruds socknar uppmärksammat den brokiga floran av beteckningar för ängsmarken och svårigheten att enkelt och entydigt avgränsa inägor från utmark.⁵¹ Denna spridda fördelning av kulturmark finns med som en förklaring till att hemmansklyvningen – med eller utan laga skifte – ofta ledde till en utflyttning från den ursprungliga ensamgården. Naturligt nog kom ofta ödegårdarnas inägomark och bebyggelseplatser att utsättas för uppodling och bebyggelse i samband med detta.⁵²

Norra Vedbo och Ydre härad (Småland och Östergötland)

Tidigare ödegårdsforskning

Medan det nordiska ödegårdsprojektet påvisade en generellt omfattande medeltida ödeläggelse i Norge, redovisade man för Sverige en mer omfattande medeltida ödeläggelse endast för ett av undersökningsområdena. Käthe Bååth undersökte Norra Vedbo härad i Jönköpings län och kunde där konstatera att 36 procent av det tidigare gårdsantalet låg öde vid medeltidens slut.⁵³ Det var därför naturligt att vi redan i projektets inledningsfas ägnade området stort intresse när det gällde att finna de fysiska spåren i landskapet efter den processen.

1600-talets kulturlandskap

Norra Vedbo ingår i ett mindre område i nordöstra Småland och södra Östergötland (Tveta, Vedbo, Ydre, Sevede, en del av Kinda) som under 1600-talet dominerades av ett tregårdssystem med treadingstråde. Denna förekomst går rakt emot den ofta frammanade bilden där tregårdssystemet har förknippats med stora byar på slätten. Sölve Göransson har antagit att denna småländska tregårdeszonen representerar ”en sekundär fas av de kollektivt organiserade brukningssystemens spridningshistoria, som inträtt tidigast under senmedeltiden”.⁵⁴ Några närmare daterande undersökningar har dock inte gjorts i området, men Göranssons hypotetiska dateringar har alltså direkt betydelse för ödegårdsproblematiken, eftersom tresådesbruket enligt denna syn kan ha införts som en följd av omstruktureringen under senmedeltid efter ödegårdstiden.

Kartmaterial och fältmaterial

Som tidigare nämnts utfördes 1988–1990 förberedande arbeten för projektet i syfte att utnyttja ödegårdsprojektets publikationer för att nå fram till användbara undersökningslokaler där ödegårdsprocessen kunde studeras i fält. För Norra Vedbos del utfördes inledningsvis en genomgång av det äldre lantmåterimaterialet i Gävle. Den baserades på Bååths kartöversikter och hennes publicerade gårdskasuistik.⁵⁵ Det visade sig att många av de enheter som i Bååths undersökning redovisas som öde ännu under 1500-tal i många fall kunde återfinnas på äldre lantmåterikarter som utjordar. Kartanalyserna pekade ut ett tiotal platser i Vedbo där vi utifrån kartorna kunde förvänta oss att materialet angav övergiven bebyggelse och/eller odling i anslutning till historiskt belagda ödegårdar.

Samtliga dessa platser besiktigades också i fält, men inte i något fall kunde fossila former med säkerhet knytas till det medeltida ödeläggelseskedet. Dels hittades röjningsröseområden som antogs höra till ett äldre skede än medeltid, dels identifierades flera platser där bebyggelsen övergivits under 1700- eller 1800-tal.

I flera fall förekommer att en lantmätare på 1700-talet

karterat och värderat en utjord och dess olika delar, och nämnt tecken på gammal odling et cetera. Fältkontroller på dessa lokaler visade dock ofta på låga obestämbara odlingsrösen utan några säkra spår av mer fast åkerbruk. Ett flertal lokaler med liknande lämningar har framkommit i samband med fornminnesinventering i Vedbo och i övriga delar av Sydsveriges skogsbygder. De där gjorda dateringarna pekade mot att de tillhörde en odlingsfas med början under bronsålder/äldsta järnålder.⁵⁶

Peter Norman skiljer för Norra Vedbos del ut två typer av röjningsrösen.⁵⁷ För det första finns en typ av låga flacka rösen som är nästan helt övertorvade och/eller övermossade och med en diameter som sällan överstiger 6 meter. De är oftast 0,1 – 0,3 meter höga. Dessutom konstaterar Norman också förekomsten av högre, ”monumentala” rösen som till större delen är utan övertorvning eller övermossning och som kan vara upp till 20 meter i diameter och över 1 meter höga.

Stora områden med rösen av den första typen antogs representera en odling från sen bronsålder till tidig järnålder.⁵⁸ För den större typen av röjningsrösen konstaterar Norman att de ofta förekommer i anslutning till i senare tid övergiven torpbebyggelse.

De direkta resultaten av denna sökprocess var alltså nedslående. Vi kunde visserligen med hjälp av lantmäterimaterialet lätt identifiera ett antal byar och gårdar som övergivits sedan kartans tid, men det var svårare att hitta sannolika medeltida ödeläggelser. I de fall det äldsta kartmaterialet tydde på lämningar av bebyggelse och odling på platsen för en medeltida ödegård eller utjord var området ofta återuppodlat efter den äldsta kartan. I många fall var det sannolikt så att lantmäterikartan över utjorden endast redovisade en mindre del av den övergivna gården, medan andra delar av ödegården lagts under andra gårdar.

Skälet till detta misslyckande kan enkelt beskrivas som att kartmaterialets redovisning av ödegårdar är koncentrerat till de utjordar och ödegårdar som under 1600–1700-talet hade ekonomiskt intresse och därför senare skulle komma att uppodlas. Sällan redovisas gårdar vars namn helt fallit i glömska, vars marker saknat ekonomiskt in-

tesse och eller vars tillhörighet till en av de överlevande gårdarna varit oomtvistad. Kombinationen av att söka bland de historiskt belagda ödegårdarna och att leta efter deras eventuella dokumentation i lantmäterimaterialet ledde oss fram till en svårbestämbar grupp av indikationer. I många fall rörde det sig om ödegårdar där den fortsatta markanvändningshistoriken utplånat spåren av ödegården.

Under fältrekognoseringarna gjorde vi dock en del iakttagelser som fick betydelse för det fortsatta arbetet. Vi kunde konstatera att det i området fanns ytterligare en typ av fossil åkermark med röjningsrösen som inte omedelbart gick att placera in i Normans bägge typer av röjningsröseområden. Rösen var här något kraftigare och toppigare än den äldsta typen av rösen, dock utan att anta de mått som Norman angett för de allra yngsta rösena. På dessa lokaler förekom också väl röjda partier mellan rösena och dessutom terrasskanter och markerade hak. En sådan lokal förekom cirka 500 meter öster om Restad i Säby socken. Den kunde inte direkt kunnat knytas till någon medeltida ödegård, och inte heller daterats på annat sätt. Vi drog dock ändå slutsatsen att denna typ av fossil åker tydligt skiljde ut sig såväl från de stora röjningsröseområdena i utmark som från 1800-talets torpmiljöer och alltså borde kunna vara övergiven inägomark från perioden medeltid till 1700-tal.

Med dessa erfarenheter från kart- och fältgenomgångar genomförde Käthe Bååth en förnyad genomgång av det historiska källmaterialet i syfte att finna permanent övergiven medeltida bebyggelse. Då inkluderades även delar av Ydre härad. På två sätt skilde sig denna genomgång från den första. För det första kontrollerades redan i det historiska materialet i vilken utsträckning som gården återkoloniserats under senare tid, det vill säga inte bara fram till 1500-talsmaterialet som är brukligt i medeltidsundersökningarna. För det andra fäste vi oss inte i första hand vid lantmäterikartornas uppgifter utan intresserade oss i stället för förekomsten av större områden där vi antingen kände till att det förekom fossil åkermark eller där landskapstypen tydde på att det skulle kunna finnas fossil åkermark.

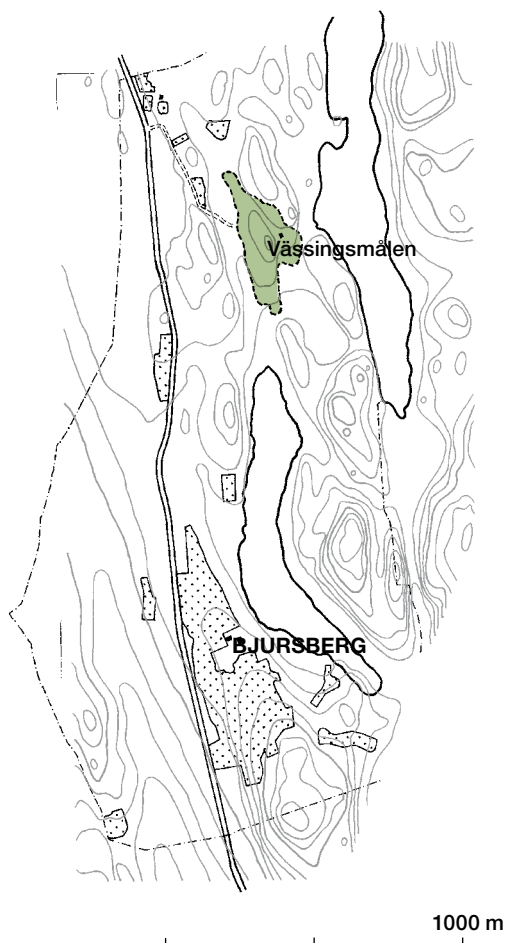

Fig. 2:7. Vässingsmålen under Bjursberg i Askeryds skate, Västra Ryds socken Östergötland. Den fossila åkermarken i Vässingsmålen är ett bra exempel på den typ av fossil åkermark som vi preliminärt daterade till perioden medeltid till 1700-tal. Rösena är något kraftigare och toppigare och det förekommer dessutom terrasskanter och markerade hak. Vässingsmålen behandlas mer i detalj i kapitel 4.

Bååths fortsatta genomgång utifrån dessa utgångspunkter fokuserades kring två större, äldre godsdomäner. Inom dessa fanns historiska belägg för flera ödelagda enheter, och fältbesiktningar visade dessutom att det fanns fossil åkermark av möjlig medeltida karaktär.

I närheten av Hästeryd i Frinnaryds socken har, enligt de historiska källorna, ett flertal mindre gårdar och torp lagts öde. I södra delen av Hästeryds ägområde hittades också ett område med fossil åkermark och rösen som sannolik härrör från S. Hästeryd, som lagts öde under medeltid. För Hästerydsområdet upprättades ett historiskt kartöverlägg i skala 1:10 000 på grundval av äldre lantmäteriakter och det finns enligt dessa inget som tyder på att den

fossila åkermarken har varit i bruk under kartornas tid.

Efter hand kom det största intresset att knytas till området Kalvsved-Blekstorp-Skavarp i den så kallade Askeryds skate i Ydre härad, Östergötland.⁵⁹ Området hörde tidigare i kyrkligt hänseende till Askeryds socken, som i övrigt ligger i Norra Vedbo härad i Småland. Så gott som hela denna östgötska del av Askeryds socken låg under medeltiden under två huvudgårdar, Lägernäs och Kalvsved, vilka donerades 1380 till Vadstena och Vreta kloster av Arvid Gustavsson och hans hustru. Det förhållandet att så gott som hela denna del av Askeryd donerades till klos-

tren och de därpå följande striderna mellan klostren gör att området har en omfattande dokumentation från 1400-talet. Området har behandlats av Käthe Bååth.⁶⁰ I 1400- och 1500-talets jordeböcker finns dels flera explicita ödebelägg, dels ett antal bebyggelsenamn som i dag inte omedelbart kan identifieras i jordregistret.

I Skavarp fanns också ett större område med fossil åkermark registrerat som fornminne. Området visade sig tidigt innehålla röjningsrösen och terrasskanter av den typ som tidigare hypotetiskt daterats till perioden medeltid till 1700-tal. Jämförelser med det historiska kartmaterialet visade också att området inte kunde hade odlats vid denna tid. Det kunde alltså göras sannolikt att den fossila åkermarken kunde knytas till någon av de i källmaterialet belagda medeltida ödegårdarna.

Sammanfattning

Ovanstående genomgång har visat på fyra sinsemellan olika situationer när det gäller möjligheterna att identifiera fältspår från medeltida ödegårdar. Skillnaderna hänför sig naturligtvis till skilda utvecklingsvägar under och efter medeltid, men även till inventerings- och forsknings-situationen. Som inventerings- och forskningsläget var 1990 när vi beslöt att inrikta våra fortsatta fältarbeten inom Vedbo/Ydre-området kan vi gruppera de fyra undersökningsområdena enligt följande – efter fallande tillgång till fältmaterial.

I *Jämtland* fanns utan tvekan det allra bästa kunskapsläget. Över 200 medeltida ödegårdar är registrerade som fornminnen. En hög ödeläggelseandel, det fortsatta extensiva utnyttjandet av ödesbölena under historisk tid och en koncentrerad inventeringsinsats ligger bakom detta förhållande. Den fossila åkermarken har här fungerat som nyckeln till dessa lokaler och i den mån man upptäckt husgrunder har det skett med utgångspunkt från ödesbölenas åkermark.

I *Bohuslän* var ett mindre antal medeltida ödegårdar kända och registrerade som fornminnen, delvis som ett resultat av förarbeten till detta projekt. I anslutning till

dessa lokaler har ännu ingen bebyggelse med säkerhet identifierats. I stället är det den fossila åkermarken i form av ryggade åkrar som karaktäriserar lokalerna. Kartmaterialet i kombination med de ryggade åkrarna är här den viktigaste ledtråden till de medeltida ödegårdarna. Utifrån detta är det säkert möjligt att på samma sätt identifiera ytterligare ett stort antal ödegårdar, men det är knappast sannolikt att antalet kan uppgå till jämtländska tal.

År 1990 kände vi i *Värmland* inte till en enda säkert belagd medeltida ödegård med lämningar i fält. Trots en sannolikt hög ödeläggelse i exempelvis Nordmarks härad i Värmland kunde vi inte på ett enkelt sätt hitta någon lokal med medeltida bebyggelse och odlingsspår. Skälen till detta var sannolikt två. På grund av den starka skattedominansen under medeltid är det historiska källmaterialet ytterligt begränsat. Den starka befolknings- och bebyggelseexpansionen under 1700–1800-tal har dessutom utplånat en stor del av fältmaterialet. Så gott som samtliga indikationer i Nordmarks härad visade spår av intensivt utnyttjande under senare perioder.

I *Vedbo/Ydre-området* fanns inga medeltida ödegårdar kända som daterade och funktionsbestämda fornlämningar. Våra arbeten hade dock fram till hösten 1990 gett starka indikationer på att vi var de medeltida ödegårdarna på spåren: Vi hade dels identifierat en typ av fossil åker som hypotetiskt skulle kunna föras till perioden medeltid till 1700-tal, dels avgränsat två större domäner inom vilka ett antal permanent övergivna ödegårdar borde kunna knytas till sådana spår. Valet av Vedbo/Ydre som undersökningsområde var också baserat på de utmaningar som låg i att i fält identifiera medeltida ödegårdar och agrara fornlämningar. I Jämtland och Bohuslän var de grundläggande identifieringsproblemen redan lösta, medan de i Värmland föreföll synnerligen svårösta. I Vedbo däremot föreföll det redan vid tidiga inventeringar och genomgångar av det historiska källmaterialet som att det skulle kunna vara möjligt att få ett genombrott i processen att identifiera och datera gårdslämningar och fossil åkermark från medeltid.

NOTER

- 1 Skarin 1979.
- 2 Salvesen 1979; Skansjö 1983, s. 112.
- 3 Gissel et.al. 1981, s. 50–54.
- 4 Södra Västergötland: Skarin 1979; Norra Vedbo: Bååth 1983a och b.
- 5 Jansson 1993.
- 6 Framme 1985.
- 7 Jfr Gissel m.fl. 1981, s. 102f.
- 8 Sedan detta skrevs har ett flertal undersökningar av jämtländska ödesbölen publicerats. Här hänvisas i första hand till Antonson 2004 och Hansson m.fl. 2005 och där redovisad litteratur.
- 9 Selinge 1972.
- 10 Dybdahl 1972.
- 11 Selinge 1972.
- 12 Gauffin 1989.
- 13 Registret har sedan detta skrevs uppdaterats av Hans Antonson, som i sin avhandling redovisar ett mer aktuellt läge. (Antonson 2004, s. 105ff.)
- 14 Selinge 1972, s. 126.
- 15 Selinge 1972, s. 127.
- 16 Baudou 1981 och där angivna referenser.
- 17 Olausson 1989.
- 18 Gauffin 1981a/b, 1989 – se även Antonson 2004.
- 19 Gauffin 1981a.
- 20 Gauffin 1981a, s. 8.
- 21 Hans Antonson muntl. uppgift.
- 22 Myrdal 1985, s. 79.
- 23 Myrdal 1985, s. 82.
- 24 Salvesen 1979, s. 169.
- 25 Gauffin 1989.
- 26 Selinge 1972, s. 129.
- 27 Gauffin 1989, s. 138.
- 28 Olausson 1989.
- 29 Nedanstående avsnitt redovisar förarbeten till Widgren 1997a och överensstämmer delvis med texten där. Där finns också mer material och utförliga referenser.
- 30 Gissel m.fl. 1981, s. 91.
- 31 Gissel m.fl. 1981, s. 91.
- 32 Framme 1985, s. 174.
- 33 Brunius 1988.
- 34 Framme 1985 och 1989.
- 35 Jfr Widgren 1986, s. 170.
- 36 Framme 1985, s. 182–185.
- 37 Selinge 1990, s. 256.
- 38 Se t.ex. Taylor 1975, s. 82f. och Aston 1985, s. 122f.
- 39 Höglin 1995.
- 40 Höglin 1995, s. 31.
- 41 Bertilsson & Winberg 1984.
- 42 Sedan nedanstående skrevs har det genomförts arkeologiska undersökningar av några medeltida ödegårdar i Värmland: Skramle i Gunnarskogs socken och Skinnerud i Dalby socken. (Andersson & Svensson 1995; Svensson 2008).
- 43 20 procent, Österberg 1977, s. 118.
- 44 Österberg 1977, s. 71.
- 45 Sedan detta skrevs har de äldre odlingssystemen i Värmland utförligt behandlats av Ulf Jansson (Jansson 1998).
- 46 Österberg 1977, s. 110, s. 166.
- 47 Österberg 1977, s. 170.
- 48 Österberg 1977, s. 166–177.
- 49 Jansson 1993.
- 50 Geom. jordeb. R4:25, 1642, citerat efter Jansson 1993, s. 46.
- 51 Olai 1987.
- 52 Widgren 1988.
- 53 Bååth 1983a, s. 199.
- 54 Göransson 1985, s. 72.
- 55 Bååth 1983a, s. 132–133 och Bååth 1983b.
- 56 Jfr Gren 1989; Tollin 1989 och för Norra Vedbo härad särskilt Norman 1989. Sedan detta har skrevs har dock en vidare datering av röjningsröseområden av denna typ kunna beläggas. Dateringen sträcker sig in i tidig medeltid.
- 57 Norman 1989.
- 58 Jönsson m.fl. 1991.
- 59 Med begreppet skate avses i detta fall en sockendel som skjuter in i ett annat område: socken, härad eller län (SAOB 1970, spalt 3607).
- 60 Bååth 1983a, s. 93ff.

Ulanke R.
93

Källor och litteratur

FÖRKORTNINGAR

DMS Det medeltida Sverige
DS Diplomatarium Suecanum
FMIS Riksantikvarieämbetets nationella fornminnes-
informationssystem
G.I. reg Konung Gustaf den förstes registratur
RA Riksarkivet
RAP Riksarkivets pergamentsbrev
RPB Svenska Riks-arkivets pergamentsbrev
SD Svenskt diplomatarium
Sml handl Smålands handlingar
Vakl jb Vadstena klostets jordebok
Vgl handl – Västergötlands handlingar
ÖGL Östgötalagen
Ögl handl – Östergötlands handlingar

OTRYCKTA KÄLLOR

Riksarkivet. Stockholm

Kammararkivet
Jordeböcker
Östergötlands handlingar 1543:2
Västergötlands handlingar 1545:1
Smålands handlingar 1559:20:A, 1562:8, 1566:10
D 11 Vadstena klostets jordeböcker 1447 och 1457
D 12 Vadstena klostets jordebok 1502
Vadstena klostets jordebok 1480

Uppsala universitets bibliotek

C 32 Vadstena klostets uppbörds- och mantalslängd
1465–1466

Mikrofilmsarkivet, Historiska institutionen, Lund
Mikrofilm- regist- och fotostatsamlingarna:
Riksarkivets pergamentsbrev RAP
Riksarkivets pergamentsbrev regestsamling

Landsarkivet i Vadstena

Domböcker
Ydre härads dombok för år 1608–1647

Lantmäteristyrelsens arkiv

Riksantikvarieämbetet

Fornminnesinventeringen

TRYCKTA KÄLLOR

Beskrifning till kartan öfver Ydre härad, Östergötlands län
(1881), Stockholm: Diplomatarium Suecanum,
s. 1348–1371.

Det medeltida Sverige. Bd 1. Uppland, Tiunda land, Hag-
unda (1988). Stockholm: Kungl. Vitterhets, Historie
och Antikvitets Akademien.

Ekonomiska kartan 7F TRANÅS 1b (1956).

Holmbäck, Å. & Wessén, E. (red.) (1933) *Svenska landskaps-
lagar, serie 1, Östgötalagen och Upplandslagen*, Stock-
holm: Geber.

Jansson, S.-B. (red.) *Erikskrönikan* (1986), Stockholm:
Tiden.

Larsson, A. (1971), Vadstena klostets två äldsta jordeböcker,
Uppsala: Svenska fornsällskapet, häfte 245.

- Magnus Eriksons landslag (MEL), i nusvensk tolkning av Å. Holmbäck & E. Wessen (1966), Stockholm: Rättshistorisk Bibliotek, band 6.
- Räaf, L.F. (1856–1875) *Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland 1–5*, Linköping.
- Stahre, N.-G. & Stähle, C. I. (red.) (1992) *Rannsakingar efter antikviteter, band 3, Öland, Småland, Blekinge, Halland, Skåne, H. 1, Text*. Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- Vadstena klostrets jordebok 1500, jemte tillägg ur klostrets äldre jordeböcker (1897), Stockholm: utg. genom C. Silfverstolpe, HH 16:1.
- Östergötlands runinskrifter (1918), 3:e häftet, Stockholm.
- LITTERATUR**
- Almquist, J.A. (1947) *Fräsegodsen i Sverige under storhetstiden. Med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning, D. 3, Östergötland, band 2, Säterier*, Stockholm: Liber Förlag/Allmänna förlaget.
- Andersson, H. (1990) Försummat perspektiv, eller?, *Kulturmiljövård* 3, s. 13–16.
- Andersson, H. (1993) Reflections on Swedish Medieval Rural Archaeology, I: Gläser, M. (red.), *Archäologie des Mittelalters und Bauforschung im Hanseraum. Eine Festschrift für Günter P. Fehring*, Rostock: Schriften des Kulturhistorischen Museums in Rostock, s. 83–92.
- Andersson, H. (1994) Medeltida fornlämningar i kulturlandskapet, I: Jensen, R. (red.), *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge*, Stockholm: Fornminnesavd., Riksantikvarieämbetet, s. 27–34.
- Andersson, S. & Svensson, E. (1995) *Skramle. Historien om en gård och en arkeologisk undersökning, Projektet Skramle 1990–94*, Karlstad: Högskolan i Karlstad.
- Andersson, T. (1982) Hund, hundare och härad från språklig synpunkt, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 4, s. 52–66.
- Andersson, T. (2010) *Vad och vade. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur.
- Andersson Palm, L. (1993) *Människor och skördar. Studier kring agrarhistoriska metodproblem 1540–1770*, avh. Göteborgs universitet.
- Ankarloo, B. (1988) *Att stilla herrevrede trolldomsdåden på Vegeholm 1653–54*, Stockholm: Författarförlaget.
- Antonson, H. (2004). *Landskap och ödesbölen. Jämtland före, under och efter den medeltida agrarkrisen*, diss. Stockholms universitet.
- Aston, M.A. (1985) *Interpreting the Landscape: Landscape Archaeology in Local Studies*, London: Batsford.
- Augustsson, J.-E. (1992) Medeltida husbyggnad i Sverige, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 23, s. 55–85.
- Augustsson, J.-E. (1995) Medeltida husbyggnad i Västergötland. I: Boqvist, A. & Berggren, G. (red.) (1995/1996), *Bygga och bo. 1000 år i Västergötland, Västergötlands fornminnesförenings tidskrift*, Skara: Skaraborgs länsmuseum, s. 9–35.
- Baker, A.R.H. & Butlin, R.A. (red.) (1973) *Studies of Field Systems in the British Isles*, Cambridge: U.P.
- Baudou, Evert (1981) Bebyggelsearkeologisk forskning i Norrland, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 1, s. 109–122, 161–162.
- Benedictow, O. J. (1993) *The Medieval Demographic System of the Nordic Countries*. Oslo: Middelalderforl.
- Beresford, M. W. & Hurst, J. (1990) *English Heritage Book of Wharham Percy. Deserted Medieval Village*, London: Batsford.
- Berg, J. (1993) Överexploatering och ödeläggelse? En rekonstruktion av en medeltida ödegård ur ett ekologiskt perspektiv, Opublicerad seminarieuppsats, Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Berg, J. (2003) *Gods och landskap. Jordägande, bebyggelse och samhälle i Östergötland 1000–1562*, Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.

- Berglund, B. (1969) Vegetation and Human Influence in South Scandinavia During Prehistoric Times, *Oikos Supplement* 12, s. 9–28.
- Berglund, B.E. (red.) (1991) *The Cultural Landscape During 6000 Years in Southern Sweden. The Ystad Project*, Köpenhamn: Munksgaard.
- Berglund, B.E. & Ralska-Jasiewiczowa, M. (1986) Pollen Analysis and Pollen Diagrams, I: Berglund, B.E. & Ralska-Jasiewiczowa, M. (red.), *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology*, Chichester: Wiley, s. 455–484.
- Beronius Jörpeland, L. (2010) Medeltida landsbygdsbebyggelse i Stockholms län, *UV Mitt Rapport 2010:8*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet, UV.
- Bertilsson, U. & Winberg, B. (1984) *Fornlämningsmiljöer i Göteborgs och Bohus län*, Göteborg: Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län.
- Billberg, I. (1989) Inland-kustland. Bebyggelse och resursutnyttjande för två medeltida byar inom Ystadsområdet, I: Andersson, H. & Anglert, M. (red.), *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, s. 15–48.
- Billberg, I., Reinsert, A. & Rosborn, S. (1981) Vikingatid och medeltid runt det medeltida Malmö, *Meta* 3–4, s. 32–40.
- Bjarne Larsson, G. (1994) *Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige*, avh. Stockholms universitet.
- Blohmé, M. u.å. Kartering av metallsökare. Preliminär text.
- Bonnier, A. C. (1987) *Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250–1350*, avh. Stockholms universitet.
- Börjeson, L. & Sjöström, C. (1993) Förhistoriska bandparceller på en medeltida ödegård? B-uppsats i kulturgeografi, Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Boserup, E. (1973) *Jordbruksutveckling och befolkningstillväxt*, Lund: Gleerup.
- Brink, S. (1990) *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*, avh. Uppsala universitet.
- Broberg, A. (1983) Bebyggelsen under vikingatid och medeltid. Fältstudier av Lignåre ödegård avseende lokalisering och resursutnyttjande, I: Thrane, H. & Grøngaard Jeppesen, T. (red.), *Gårdens udvikling fra jernalder til nyere tid. Beretning fra symposium i Odense 28–30 april 1982*, Odense: Skrifter fra Historisk institut, Odense universitet, s. 87–99.
- Broberg, A. (1990) *Bönder och samhälle i statsbildningstid. En bebyggelsearkeologisk studie av agrarsamhället i Norra Roden 700–1350*, Uppsala: Upplands fornminnesförening.
- Broberg, A. (1992) Archaeology and East-Swedish Agrarian Society A.D. 700–1700, I: Ersgård, L., Holmström, M., Lamm, K. (red.), *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700–1700 A.D.*, Stockholm: Byrån för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet, s. 273–309.
- Brunius, J. (1980) *Bondebygd i förändring. Bebyggelse och befolkning i västra Närke ca 1300–1600*, avh. Lunds universitet.
- Brunius, J. (1988) Recension av Gösta Framme. Ödegårdar i Vätte härad, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14, s. 166–167.
- Bååth, K. (1983a) *Öde sedan stora döden var - - - Bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal*, del 1, avh. Lunds universitet, Lund: Liber/Gleerup.
- Bååth, K. (1983b) *Öde sedan stora döden var - - - Bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal*, del 2, avh. Lunds universitet, Lund: Liber/Gleerup.
- Campbell, B. (1981) Commonfield Origins. The Regional Dimension, I: Rowley, T. (red.), *The Origins of Open-Field Agriculture*, London: Croom Helm, s. 112–129.
- Carlsson, D. (1979) *Kulturlandskapets utveckling på Gotland. En studie av jordbruks- och bebyggelseförändringar under järnåldern*, avh. Stockholms universitet.
- Carlsson, D. (1982) Fjäle i Ala, Presentation av ett forskningsprojekt, *Gotländskt arkiv* 54, s. 15–28.

- Carlsson, D. (1983) Från ensäde till tvåsäde, I: Roeck Hansen, B. & Sporrang, U. (red.), Rapporten från Barknåreprojektet, Stockholm: Kulturgeografiskt seminarium, 1/83, s. 83–90.
- Carlsson, D. (1985) Der gotländische Hof während der jüngerend Eisenzeit. Des Mittelalters, I: *Society and trade in the Baltic during the Viking Age. Papers of the VIIth Visby symposium held at Gotlands fornsal, Gotland's historical museum, Visby August 15th–19th, 1983*, Visby: Gotlands fornsal, s. 273–280.
- Cinthio, H. (1998) Lås och nycklar, I: Borg, K. (red.), *Eketorp III. Den medeltida befästningen på Öland. Artefakterna*, Stockholm: Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitets Akademien, s. 229–243.
- Connelid, P. m.fl. (1993) Röstorp. Ett västsvenskt röjningsröseområde i skogsmark, *Arkeologi i Sverige*, Ny följd 2. s. 15–38.
- Connelid, P. & Mascher, C. (1995) Övraböke – förhistoriskt odlingslandskap i halländsk skogsbygd, *Utskrift nr 4*, Halland: Hallands läns museer, Landsantikvarien.
- Connelid, P. (2004) Byarna kring Falkenberg – jordbrukslandskapet i Stafinge, Tröinge och Skrea från vikingatiden till ca 1800. *Landskap i förändring, volym 6. Hållplatser i det förgångna*, Halmstad: Hallands läns museer.
- Dahl, S. (1942) *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860*, avh. Lunds universitet.
- Dahlbäck, G. m.fl. (1973) Lingnåre utjord. Exempel på medeltida regression, *Fornvännen* 68, s. 90–96.
- Dodgshon, R. A. (1981) *Land and Society in Early Scotland*, Oxford: Clarendon P.
- Dodgshon, R. A. (1988a) The Ecological Basis of Highland Peasant Farming 1500–1800 A.D., I: Birks, H.H. m.fl. (red.), *The Cultural Landscape. Past, Present and Future*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 139–151.
- Dodgshon, R. A. (1988b) West Highland Chiefdoms 1500–1745. A Study in Redistributive Exchange, I: Mitchison, R. & Roebuck, P. (red.), *Economy and Society in Scotland and Ireland 1500–1939*, Edinburgh: John Donald, s. 27–37.
- Dovring, F. (1951) *De stående skatterna på jord 1400–1600*, Lund: Gleerup.
- Dovring, F. (1953) Agrarhistorisk forskning och svensk medeltidshistoria, *Historisk tidskrift* 4, s. 384–409.
- Dovring, F. (1966) *Agrarhistorien*, nytr., Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Duby, G. (1981[1973]) *Krigare och bönder. Den europeiska ekonomins första uppsving 600–1200*, Stockholm: Norstedt.
- Dybdahl, A. (1972) Ödesbölen i Jämtland 2. En studie bygget på det äldste skriftliga kildematerialet, *Jämten* 66, s. 133–142.
- Dyer, C. (1990) The Past, the Present and the Future in Medieval Rural History, *Rural History* 1, s. 37–49.
- Elgeskog, V. (1945) *Svensk torpbebyggelse från 1500-talet till laga skiftet. En agrarhistorisk studie*, avh. Lunds universitet.
- Emanuelsson, U. (1987) Skånes vegetationshistoria, *Svensk geografisk årsbok* 63, s. 70–93.
- Emanuelsson, U. (1988) A Model Describing the Development of the Cultural Landscape, I: Birks, H. H. m.fl. (red.), *The Cultural Landscape. Past, Present and Future*, Cambridge: Cambridge University Press, s. III–121.
- Engelmark, R. (1996) *Makrofossilanalyser Skavarp och Gåsarp*, Umeå: Arkeologiska institutionen, Umeå universitet.
- Ericsson, A. (2012) *Terra mediaevalis. Jordvärderingssystem i medeltidens Sverige*, Uppsala: Institutionen för ekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Erikson, O. & Strid, J. P. (1991) *Runstenar*, Malmö: Ed. Erikson.
- Erixon, Sigurd (1960) *Svenska byar utan systematisk reglering. En jämförande historisk undersökning utarbetad med stöd av Nordiska museet och Samfundet för svensk folklivsforskning*, Stockholm: Nordiska museet.
- Ersgård, Lars (red.) (2012) *Munkar och magnater vid Vättern. Studier från forskningsprojektet "Det medeltida Alvastra"*. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

- Ersgård, L. & Hållans, A.-M. (1996) *Medeltida landsbygd. En arkeologisk utvärdering. Forskningsöversikt, problemområden, katalog*, Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar, Skrifter 15, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Ferm, O. (1990). *De högadliga godsens i Sverige vid 1500-talets mitt: geografisk uppbyggnad, rättestruktur, godsdrift och hushållning*, Diss., Stockholm: Stockholms universitet.
- Framme, G. (1985) *Ödegårdar i Vätte härad*. Göteborg: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet.
- Framme, Gösta (1989) *Vägen till Soltvet*, I: Lindberg, Gunilla (red.) (1989), *Vägen till Soltvet och den lokalhistoriska forskningen*, Stockholm: Riksförbundet för hembygdsvård, s. 24–34.
- Frandsen, Karl-Erik (1983) *Vang og tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682–83*, avh. Köpenhamns universitet (1982).
- Fridell, S. (1992) *Ortnamn på -ryd i Småland*, avh. Uppsala universitet.
- Fritz, B. (1971) Jarladömet – sveahertigdömet, *Historisk tidskrift* 91, s. 333–351.
- Fritz, B. (1972–1973) *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Fritz, B. (1985) En folkungatida storman och hans olika roller. Kring ämbetsbrev och andra akter ur lagmannen Lars Ulfssons arkiv, I: Sandberg, R. (red.), *Studier i äldre historia. Tillägnade Herman Schück 5/4 1985*, Stockholm: Historiska institutionen, Stockholms universitet, s. 85–114.
- Fröjmark, A. (1992) *Mirakler och helgonkult. Linköpings biskopsdöme under senmedeltiden*, avh. Uppsala universitet.
- Gauffin, S. (1981a) *Rapport över arkeologisk dokumentation av ödesbölet Fagmon, fornlämning 90, Lits sn, Jämtland*, opublicerad rapport, Jämtlands läns museum.
- Gauffin, S. (1981b) *Ödesbölet Svedäng, Alsens socken. Rapport från en arkeologisk undersökning*, Östersund: Länsstyrelsen i samarbete med Jämtlands läns museum.
- Gauffin, S. (1989). Fagmon. Ett ödesböle i Jämtland, I: Hemmendorff, Ove (red.), *Arkeologi i fjäll, skog och bygd 2, Järnålder – medeltid*, Östersund: Jämtlands läns museum, s. 135–144.
- Gillberg, G. (1965) The Distributions and Ice Movements on the Northern Slopes of the South Swedish Highlands, *Geologiska föreningens förhandlingar* 86, s. 433–484.
- Gillberg, G. (1976) Drumlins in Southern Sweden. *Bulletin of the Geological Institutions of the University of Uppsala* 6, s. 125–189.
- Gissel, S. (red.) (1981) *Desertion and Land Colonization in the Nordic Countries c. 1300–1600. Comparative Report from the Scandinavian Research Project on Deserted Farms and Villages*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international.
- Gren, L. (1989) Det småländska höglandets röjningsrösområden (eng. summary), *Arkeologi i Sverige*, 1986, Stockholm: Raä 1988:2, s.73–96.
- Gren, L. (2003) Hackerör i Njudings västra härad: regional analys och detaljstudier i Norra Sandsjö, I: Widgren, M. (red.), *Röjningsröseområden på sydsvenska höglandet*. Meddelanden 117, Stockholms universitet, Kulturgeografiska institutionen, s. 113–167.
- Gräslund, E. (1993) Medeltida ödeläggelse i Askeryds skate. Odlingshistoria och sociala förändringar, opublicerad seminarieuppsats, Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Grøngaard Jeppesen, T. (1981) *Middelalderbyens opståen. Kontinuitet og brud i den fynske agrarbebyggelse mellem yngre jernalder og tidlig middelalder*, Odense: Odense bys museer.
- Gurevič, A. J. (1979) *Feodalismens uppkomst i Västeuropa*, Stockholm: Tiden.
- Gurevič, A. J. (1985) *Categories of Medieval Culture*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Gurevič, A. J. (1992) *Historical Anthropology of the Middle Ages*, Cambridge: Polity press.
- Göransson, H. (1977) *The Flandrian Vegetational History of Southern Östergötland*, avh. Lunds universitet.

- Göransson, H. (1989) Dags mosse: Östergötlands förhistoriska kalender. *Svensk botanisk tidskrift* 83, s. 371–408.
- Göransson, J. (1750) *Bautil, det är: alle Svea ok Götha rikens runstenar, upreste ifrån verldenes år 2000 til Christi år 1000; för detta, efter glorvördigast i åminnelse konung Gustaf Adolfs ok konung Karl XI:tes befallning afritade ok til största delen: uti former inskurne; men nu, efter vår allernådigaste konung Fridrich I:stas befallning ok rikens högloflige ständers begäran, med några anmärkingar utgifne af Johan Göransson*, Stockholm: tryckt hos Lars Salvius.
- Göransson, S. (1985) De regelbunda strukturerna i Östsveriges bebyggelsegeografi. Kulturgeografiska perspektiv, *Geografiska regionstudier* 15, Uppsala: Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet, s. 65–82.
- Hannerberg, D. (1976) Models of Medieval and Pre-Medieval Territorial Organisation. With a Select Bibliography, *Journal of Historical Geography* 2, s. 21–34.
- Hansen, V. (1980) Rural Land Use in NW Jutland. *Geografisk Tidskrift* 80, s. 93–97.
- Hansson, A. m.fl. (2005) *Agrarkris och ödegårdar i Jämtland*, Östersund: Jamtli.
- Harvey, P. D. A. (1989) Initiative and Authority in Settlement Change, I: Aston, M., Austin, D. & Dyer, C. (red.), *The Rural Settlements of Medieval England*, Oxford: Basil Blackwell, s. 31–44.
- Helmfrid, S. (1962) *Östergötland "Västanstång". Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese*, avh. Stockholms universitet.
- Hildebrand, H. (1983[1879–1884]) *Sveriges medeltid 1–4*, Stockholm: Gidlund.
- Holdar, C.-G. & Mikaelsson, J. (1979) Berg, jord, odling, *Bygd och Natur Årsbok 1979*, s. 24–36.
- Hurst, J. G. (1971) A Review of Archaeological Research (to 1968), I: Hurst, J. G. & Beresford, M. W. (red.), *Deserted Medieval Villages*, London: Lutterworth Press, s. 76–168.
- Härenstam, C. (1946) *Finnveden under medeltiden*, Lund: Lunds universitet.
- Höglin, S. (1995) Fossila åkrar med välvd profil i Bohuslän, I: Schaller-Åhrberg, E. m.fl., *Boplatser och fossila åkrar i Munkeröd*, Arkeologi längs väg E6 i Bohuslän 1986–1989, Del 4, UV-Väst Rapport 1995:36.
- Iversen, F. (2008) *Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*, Bergen: Institutt for arkeologi, historie, kultur og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Iversen, T. (1995) Fremveksten av det norske leiledingsvesenet i middelalderen. En forklaringskisse, *Heimen* 32, s. 169–180.
- Janssen, W. (1975) *Studien zur Wüstungsfrage im fränkischen Altsiedelland zwischen Rhein, Mosel und Eifel-nordrand*, Köln: Rheinland-Verlag.
- Jansson, U. (1993) *Odling och odeläggelse i Nordmarks härad. En studie utifrån 1640-talets kartor*, Kulturgeografiskt seminarium 1/93.
- Jansson, U. (1998) *Odlingssystem i Vänerområdet. En studie av tidigmodernt jordbruk i Västsverige*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Johnson, H. B. (1976) *Order upon the land: the U.S. rectangular land survey and the upper Mississippi country*, New York.
- Jönsson, B. & Klang, L. (1983) Kulturlandskapsarkeologi i Uppvidinge. Fornlämningar och arkeologi i Kronobergs län, *Kronobergsboken*, s. 132–150.
- Jönsson, B. m.fl. (1991) Hackerören i Järparyd. Undersökningar i ett småländskt röjningsröseområde, *Arkeologi i Sverige, Ny följd* 1, s. 17–36.
- Kaland, S.H.H. (1979) Lurekalven, lyngheigård fra vikingtid/middelalder. En økonomisk studie, I: Fladby, R. & Sandnes, J. (red.), *På leiting etter den eldste garden*, Oslo, s. 71–88.
- Karsvall O. & Jupiter, K. (2014) *Medeltida storgårdar i Sverige. Ett tvärvetenskapligt forskningsområde*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur.
- Klang, L. (1980) Sävsjö och Granhult i Uppvidinge härad. Exempel på fossila kulturlandskap, *Kronobergsboken 1979–80*, s. 1–33.

- Knapp, A.B. (1992) *Archaeology and Annales. Time, Space and Change*, I: Knapp, A. B. (red.), *Archaeology, Annales and Ethnohistory*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–21.
- Kvamme, M. (1988) Lokale pollendiagram og bosetningshistorie, I: Näsman, U. & Lund, J. (red.), *Folkevandringsstiden i Norden*, Aarhus: Universitetsforlaget, s. 75–114.
- Lagerås, P. (2014) Agrara fluktuationer och befolkningsutveckling på sydsvenska höglandet tolkade utifrån röjningsrösen, *Forvännen* 109, s. 263 – 277.
- Lagerås, P., Jansson, K. & Vestbö, A. (1995) Land-Use History of the Axlarp Area in the Småland Uplands, Southern Sweden. Palaeoecological and Archaeological Investigations, *Vegetation History and Archaeobotany* 4(4), s. 223–234.
- Larsson, L.-O. (1964) *Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt*, avh. Lunds universitet.
- Larsson, L.-O. (1970) Kronans jordeböcker från 1500-talet och den senmedeltida ödegårdsprocessen. Några synpunkter på terminologi och retrospektiv metod, *Historisk tidskrift* 90, s. 24–46.
- Larsson, L.-O. (1972). *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500–1640*, Lund: Liber Läromedel/Gleerup.
- Lindkvist, T. (1979) *Landborna i Norden under äldre medeltid*, avh. Uppsala universitet.
- Lindkvist, T. (1988) *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt. Organisatoriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatid till tidig medeltid*, Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Lindkvist, T. & Ågren, K. (1985) *Sveriges medeltid*, Solna: Esselte studium.
- Lindquist, S.-O. (1968) *Det förhistoriska kulturlandskapet i östra Östergötland. Hallebyundersökningen*, avh. Stockholms universitet.
- Lindquist, S.-O. (1975) Fossilt kulturlandskap som agrarhistorisk källa. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift* 6/10, s. 119–164.
- Lovén, C. (2015) *Det medeltida Sverige. Småland 6. Ydre härad, band 4*, Stockholm: Riksarkivet.
- Lund, N. & Hørby, K. (1980) *Dansk socialhistorie 2. Samfundet i vikingetid og middelalder 800–1500*, Köpenhamn: Gyldendal.
- Lägnert, F. (1955) *Syd- och mellansvenska växtföljder. D. 1. De äldre brukningssystemens upplösning under 1800-talet*, Lund: Gleerup.
- Lönnroth, E. (1940) *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. Studier över skatteväsen och länsförvaltning*, Göteborg: Göteborgs högskola.
- Lönnroth, E. (1959) *Från svensk medeltid*, Stockholm: Bonnier.
- Lönnroth, E. (1982) Administration och samhälle i 1000-talets Sverige, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 4, s. 10–23.
- Mascher, C. (1993) *Röjningsröseområden och markindelningar i södra Sveriges skogsbygder*. Kulturgeografiskt seminarium 2/93, Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Mascher, C. (1994) Brons- och järnålderns odlingslandskap. Återspeglat i det äldre kartmaterialet från södra Västergötland, *Mylla, mule människa. Västergötlands Fornminnesförenings tidskrift 1993–1994*, s. 65–80.
- Mascher, C. & Connelid, P. (2004) Bygden, järnet och klostergodset i Tvååker och Sibbarp. En landskaps-historisk infallsvinkel på den tidigmedeltida järnproduktionen och klosterdonationen av jord i Tvååker och Sibbarp socknar, Halland, *Hikuin (Højbjerg)* 31, s. 267–104.
- Myhre, B. (1985) Kulturlandskap og sosial organisasjon, I: Jankavs, P. (red.), *Projektet bebyggelse og markanvändning i Västsverige 2500–500 före nutid. Symposierapport, Göteborg, oktober 1984*, Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborg universitet, s. 9–28.
- Myrdal, J. (1985) *Medeltidens åkerbruk. Agrarteknik i Sverige ca 1000 till 1520*, avh. Stockholms universitet.
- Myrdal, J. (1988). Agrarteknik och samhälle under 2000 år, I: Näsman, U. & Lund, J. (red.), *Folkevandringsstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder*, Århus: Universitetsforlaget, s. 87–226.

- Myrdal, J. (1999) *Jordbruket under feodalismen 1000–1700*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stiftelsen Lagersberg.
- Myrdal, J. (2003) *Digerdöden, pestvågor och ödeläggelse. Ett perspektiv på senmedeltidens Sverige*, Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia.
- Myrdal J. & Söderberg J. (1991) *Kontinuitetens dynamik. Agrar ekonomi i 1500-talets Sverige*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international.
- Nevéus, C. (1974) *Trälarna i landskapslagarnas samhälle. Danmark och Sverige*, avh. Uppsala universitet.
- Norborg, L.-A. (1958). *Storföretaget Vadstena kloster. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning*, avh. Lunds universitet.
- Nordlinder, M. (1994) *Wiks slott*, Uppsala: Wiks folkhögskola.
- Norman, P. (1989) Rönjningsrösen och förhistoriska gravar, *Arkeologi i Sverige 1986*, Stockholm: Raä 1988:2. s. 97–110.
- Norrby, R. (1905) *Ydre härads gårdnamn*, avh. Uppsala universitet.
- Odner, K. (1972) Ethno-Historical and Ecological Settings for Economic and Social Models of an Iron Age Society, Valldalen, Norway, I: Clarke, D. L. (red.), *Models in Archaeology*, London: Meuthen & Co. Ltd., s. 623–651.
- Olai, B. (1987) ”-till vinnande af ett redigt storskifte-”. *En komparativ studie av storskiftet i fem härader*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Olausson, M. (1989) Kyrklägdan – en tusenårig gårdshistoria, I: Hemmendorff, O. (red.), *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 2. Järnålder–medeltid*, Fornvårdaren 24, Östersund, s. 115–134.
- Olsson, E. G. A. (1988) Nutrient Use and Productivity for Different Cropping Systems in South Sweden During the 18th Century, I: *The Cultural Landscape. Past, Present and Future*. Birks, H. H. m.fl. (red.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 123–138.
- Olsson, G. (1947) *Stat och kyrka i Sverige vid medeltidens slut*, avh. Göteborgs högskola.
- Pamp, B. (1971) *Ortnamnen i Sverige*, 3:e uppl, Lund: Lundastudier i nordisk språkvetenskap, serie B.
- Pedersen, E.A. (1990) Rydningsröysfelter og gravminner – spor av eldre bosetningsstruktur på Östlandet, *Viking* 1990, s. 50–66.
- Pira, S. (1920) *Norra Vedbo härad år 1542. Bidrag till en ny beskrivning över häradet*, Tranås: Tranås typografiska anstalt.
- Pira, S. (1923) *Gamla färdevägar och kultställen i Holaveden. Anteckningar och studier*, Tranås: Holavedens hembygds- och fornminnesförening.
- Porsmose, E. (1987) *De fynske landsbyers historie. I dyrkningsfælleskabets tid*, avh. Odense universitet.
- Porsmose, E. (1988) Middelalder o. 1000–1536, I: Bjørn, C. (red.) *Det danske landbrugs historie 4000 f.Kr–1536*, Odense: Landbohistorisk selskap, s. 205–417.
- Prange, K. (1988) Arme riddere. Om riddertitlen og mulighederne for at opdele middelalderens adel i sociale grupper, I: Ulsig, E & Enemark, P. (red.), *Kongemagt og samfund i Middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen 13. Februar 1988*, Århus: Arusia, s. 191–208.
- Rackham, O. (1986) *The History of the Countryside*, London: Dent.
- Rahmqvist, S. (1996) *Sätessgård och gods. De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria*, avh. Stockholms universitet.
- Ramqvist, P. H. (1983) *Gene. On the Origin, Function and Development of Sedentary Iron Age settlement in Northern Sweden*, avh. Umeå universitet.
- Ranheden, H. (1989) *Barknära and Lingnära. Human Impact and Vegetational Development in an Area of Subrecent Land Uplift*, avh. Uppsala universitet.
- Regnéll, J. (1989) *Vegetation and Land use During 6000 Years. Palaeoecology of the Cultural Landscape at Two Lake Sites in Southern Skåne, Sweden*, avh. Lunds universitet.
- Regnell, J. (1992) Preparing Pollen Concentrates for AMS Dating. A Methodological Study from a Hard-Water Lake in Southern Sweden, *Boreas* 21(4), s. 373–377.

- Ridderstad, A. (1914) *Östergötland 1. Östergötlands historia från äldsta intill nuvarande tid*, Stockholm: Norstedt.
- Rietz, J.E. (1862–1867) *Svenskt dialektlexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket 1*, Malmö: Cronholm.
- Roberts, B. K. (1996) *Landscapes of Settlement. Prehistory to the Present*, London: Routledge.
- Rosén, J. (1939) *Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder. Studier i nordisk politisk historia 1302–1319*, avh. Lunds universitet.
- Räaf, L. F. (1856–1875) *Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergöthland 1–5*, Linköping.
- Sahlgren, J. (1923) Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning, *Namn och bygd* 11(1), s. 69–134.
- Salvesen, H. (1979) *Jord i Jemtland. Bosetningshistoriske og økonomiske studier i grenseland ca 120–1650*, Östersund: Wisénska bokhandeln.
- Samuelson, J. (1993) *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611*, avh. Lunds universitet.
- Sandnes, J. m.fl. (1977) The Hoset Project. An Interdisciplinary Study of a Marginal Settlement, *Norwegian Archaeological Review* 10, s. 107–154.
- Sawyer, B (1988) *Property and Inheritance. The Runic Evidence*, Alingsås: Viktoria.
- Sawyer, B. (1992) *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*. Skara: Viktoria.
- Schmidt Sabo, K. (2001) *Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år*, Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar, Skrifter 38, Lund: Riksantikvarieämbetet.
- Schmidt Sabo, K. (2005) *Den medeltida byns sociala dimensioner*, Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar, Skrifter 67, avh. Lunds universitet 2006.
- Selinge, K. G. (1972) Ödesbölen i Jämtland 1. En arkeologisk presentation, *Jämten* 66, s. 121–132.
- Selinge, K-G. (1990) Ortnamnens funktion i kulturlandskapet. Nordiska samarbetskommittén för namnforskning. Symposium, *Namn og eldre busetnad. Rapport från NORNAs femtande symposium på Hamar 9–11 juni 1988*, Uppsala: Norna-förlaget, s. 247–275.
- Silfving, J. (1949–1951) Bondefideikommissen Askeryd och Bordsjö i Askeryds socken, Norra Vedbo härad i Småland under medeltiden, *Genealogisk tidskrift II 1949–51*, s. 41–63; 85–94.
- Silfving, J. (1952) *Från norra Smålands medeltid. En godshistorisk-genealogisk undersökning av Vedbo härads medeltida bebyggelsehistoria*, Jönköping: Flisby hembygdsförening.
- Sjöholm, E. (1988) *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Skansjö, S. (1983) *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid*, avh. Lunds universitet.
- Skansjö, S. (1986) *Från vikingatida stormansgård till renässanslott: några huvuddrag i Bjersjöholms äldre historia*, Lund: Lunds universitet.
- Skarin, O. (1979) *Grängsårdar i centrum. Studier i västsvensk bebyggelsehistoria ca 1300–1600, 1–2*, avh. Göteborgs universitet.
- Skre, D. (1998) *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e.Kr*, Oslo: Scandinavian University Press.
- Smith, C. T. (1967) *An Historical Geography of Western Europe Before 1800*, London: Longman.
- Sporrong, U. & Widgren, M. (1986) *Ägande och disposition som förklaringsfaktorer till kulturlandskapets utveckling*, Stockholm: Forskningsprogram vid Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet
- Sporrong, U. (1971) *Kolonisation, bebyggelseutveckling och administration. Studier i agrar kulturlandskapsutveckling under vikingatid och tidig medeltid med exempel från Uppland och Närke*, Lund: Gleerup.
- Stenholm, L. (1986) Önnerup. En skånsk by mellan två revolutioner, *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*, s. 73–86.

- Stjernquist, B. (1981) *Gårdlösa. An Iron Age Community in its Natural and Social Setting*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international.
- Stjernquist, B. (1993a) *Gårdlösa. An Iron Age Community in its Natural and Social Setting 2, The Archaeological Fieldwork, the Features, and the Finds*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international.
- Stjernquist, B. (1993b) *Gårdlösa. An Iron Age Community in its Natural and Social Setting 3, Chronological, Economic, and Social Analyses*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international.
- Strid, J. P. (1993) *Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Strömberg, M. (1961) Eine siedlungsgeschichtliche Untersuchung in Hagestad, Südost-Schonen. Vorläufiger Bericht, *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum*, s. 123–154.
- Strömberg, M. (1980) The Hagestad Investigation. A Project Analysis, *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum, 1979–80:3*, s. 47–60.
- Styffe, C. G. (1911). *Skandinavien under unionstiden. Med särskildt afseende på Sverige och dess förvaltning åren 1319 till 1521. Ett bidrag till den historiska geografien*, 3:e uppl, Stockholm: Norstedt.
- Ståhl, H. (1976) *Ortnamn och ortnamnsforskning*, 2:a uppl. Stockholm: AWE/Geber.
- Sundström, H. (1983) *Ogräs i odlingshistoriens tjänst. Paleoeologiska forskningsmetoder och -resultat med exempel från norra Bottenviksområdet*, Luleå: Norrbottens museum.
- Sundström, H. (1984) *Bönder bryter bygd. Studier i övre Norrlands äldre bebyggelsehistoria*, Luleå: Norrbottens museum.
- Svedmark, E. (1907) *Beskrifning till kartbladet Svinhult*, Stockholm, Sveriges geologiska undersökning, Serie Aa, Kartblad i skalan 1:50 000 med beskrivningar, 134.
- Svensson, E. (2008) *The Medieval Household. Daily Life in Castle and Farmsteads. Scandinavian Examples in their European Context*, Turnhout: Brepols.
- Söderwall, K. F. (1884–1918) *Ordbok öfver svenska medeltids-språket, band 1, A-L*, Samlingar utgivna av Svenska forskningsföretag, serie 1, Lund.
- Taylor, C. (1975) *Fields in the English Landscape*, London: Dent.
- Tollin, C. (1989) Røjningsrösen i södra Sverige, *Arkeologi i Sverige 1986, Raä 1988:2*, Stockholm, s. 53–72.
- Tollin, C. (1999) *Rågångar, gränshallar och ägoområden. Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid*, avh. Stockholms universitet.
- Tollin, C. (2010) *Ägodomäner och sockenbildning i västra Östergötland. En rumslig studie om kyrkliga upptagningsområden och ägarförhållanden vid tiden för Alvastra klostets grundande*, Uppsala: Avdelningen för agrarhistoria, Institutionen för ekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Ulsig, E. (1968) *Danske adelsgodser i middelalderen*, Köpenhamn: Nordisk forlag.
- Wastenson, L. & Nilsson, N.-E. (red.) (1990) *Sveriges nationalatlas. Skogen*. Stockholm: Sveriges nationalatlas (SNA).
- Vestbö-Franzén, A. (1996) *Odlingslandskap i förändring. Agrara processer och rumslig organisation i norra Småland från senmedeltid till 1650*, Kulturgeografiskt seminarium 96/2, Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Vestbö-Franzén, A. (2004) *Råg och rön. Om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland ca 1550–1700*, avh. Stockholms universitet.
- Vitterhetsakademien (red.) (1980) *Människan, kulturlandskapet och framtiden. Föredrag och diskussioner vid Vitterhetsakademiens konferens 12–14 februari 1979*, Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien.
- Welinder, S. (1975) *Prehistoric Agriculture in Eastern Middle Sweden. A Model for Food Production, Population Growth, Agricultural Innovations, and Ecological Limitations in Prehistoric Eastern Middle Sweden 4000 B.C.–A.D. 1000*, Lund: Serie Acta archaeologica Lundensia.

- Welinder, S. (1977) *Ekonomiska processer i förhistorisk expansion = Prehistoric Economy During an Expansion Stage*, Lund: Liber Läromedel/Gleerup.
- Welinder, S. (1979) *Prehistoric Demography*, Lund: Liber Läromedel/Gleerup.
- Welinder, S. (1983) *The Ecology of Long-Term Change*, Lund: Liber Gleerup.
- Welinder, S. (1984a) Ekologisk arkeologi. Hur en forskningsinriktning kommer och går, *Norsk arkeologmötes symposium i Trondheim*, DKNVS, Muséet, Rapport Ark, serie 1984/I, s. III–II7.
- Welinder, S. (1984b.) A Systemic Approach to Understanding Long-Term Change in a Culture Landscape, I: Kristiansen, K. (red.), *Settlement and Economy in Later Scandinavian Prehistory*, Oxford: BAR, s. 1–25.
- Welinder, S. (1988) The Landscape of Prehistoric Man, *Memoranda. Societas pro Fauna Flora Fennica* 64, s. 50–56.
- Widgren, M. (1983) *Settlement and Farming Systems in the Early Iron Age. A Study of Fossil Agrarian Landscapes in Östergötland, Sweden*, avh. Stockholms universitet.
- Widgren, M. (1986) Fossilt odlingslandskap i fornminnesregistret. Några användarsynpunkter, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 11, s. 164–173.
- Widgren, M. (1987) Regelbundna åkersystem från äldre järnålder. Nya aspekter på det äldsta kulturlandskapet i Kinds härad, *Västgöta-Dal*, Vänersborg: En årsbok från Älvsborgs länsmuseum. s. 176–202.
- Widgren, M. (1988) Det omogna kulturlandskapet, I: Hillgren, A. (red.) *Ditt Värmland*, Kulturmiljöprogram för Värmland och värmlänningar, första delen, Länsstyrelsen Värmlands län, s. 110–131, 253–254.
- Widgren, M. (1990) Strip Fields in an Iron Age Context. A Case Study from Västergötland, Sweden, *Landscape History* 12, s. 5–24.
- Widgren, M. (1995) Var medeltidens jordbruksekosystem uthålliga? Väger till ett svar, I: Dahlbäck, G. (red.), *Miljö och livskvalitet under vikingatid och medeltid*, Stockholm, s. 77–98.
- Widgren, M. (1997a) *Bysamfällighet och tegskifte i Bohuslän 1300–1750*, Uddevalla: Bohusläns museum.
- Widgren, M. (1997b) *Fossila landskap. En forskningsöversikt över odlingslandskapets utveckling från yngre järnålder till tidig medeltid*, Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Widgren, M. (2006) Reading property in the landscape, *Norsk Geografisk Tidsskrift* 60, s. 57–64.
- Widgren, M. (2014) Hur drevs den vikingatida-medeltida storgården? Några frågor från Lägerbovada, Ydre, I: Karsvall O. & Jupiter, K. (red.) *Medeltida storgårdar i Sverige. Ett tvärvetenskapligt forskningsområde*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur, s. 59–72.
- Wrathmell, S. (red.) (2012) *A History of Wharram Percy and its Neighbours*, York: University of York.
- Åstrand, J. (2007a) Den medeltida gården vid Markaryd, I: Hansson, M. (red.), *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*, Växjö: Smålands museum, s. 55–85.
- Åstrand, J. (2007b) *En medeltida skogsgård vid Markaryd*, Smålands museum rapportm 2006:45, Växjö: Smålands museum.
- Ödeen, N. (1927) *Studier i Smålands bebyggelsehistoria. Ett bidrag till svensk ortnamnsforskning*, avh. Lunds universitet.
- Österberg, E. (1977) *Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skattetryck, odling och agrarstruktur i västra Värmland ca 1300–1600*, Lund: LiberLäromedel/Gleerup.
- Österberg, E. (1981) Social Aspects, I: Gissel, S. (red.), *Desertion and Land Colonization in the Nordic Countries c. 1300–1600. Comparative Report from the Scandinavian Research Project on Deserted Farms and Villages*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international, s. 205–229.
- Österholm, I. & Österholm, S. (1983) *Spot test som metod för fosfatanalys i fält. Praktiska erfarenheter*, Visby: Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar (RAGU).